

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์
รูปแบบการสร้างสำนักรักษ์และฟื้นฟูห้วยน้ำบองเพื่อการอุปโภคบริโภค
โดยการมีส่วนร่วมของเยาวชน โรงเรียน และชุมชน 4 หมู่บ้าน
ตำบลโคกม่วง อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู ระยะที่ 1

โดย
นายสุวิทย์ เดียวผา และคณะ

สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์
รูปแบบการสร้างสำนักอนุรักษ์และฟื้นฟูห้วยน้ำบองเพื่อการอุปโภคบริโภค
โดยการมีส่วนร่วมของเยาวชน โรงเรียน และชุมชน 4 หมู่บ้าน
ตำบลโคกม่วง อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู ระยะที่ 1

โดย
นายสุวิทย์ เตียวผา และคณะ

สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

คำนำ

การวิจัย การศึกษารูปแบบการอนุรักษ์และฟื้นฟูห้วยน้ำบองเพื่อการอุปโภคบริโภค โดยการมีส่วนร่วมของเยาวชน โรงเรียน และชุมชน 4 หมู่บ้าน ตำบลโคกม่วง อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู ระยะที่ 1 เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งข้อมูลในรายงานประกอบด้วย 1) บริบท พัฒนาการและความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับห้วยน้ำบองตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน 2) องค์ความรู้ ภูมิปัญญาในการจัดการห้วยน้ำบองตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันของชุมชน 3) สถานการณ์ของเด็กและเยาวชน ในชุมชน 4) การอนุรักษ์ห้วยน้ำบองโดยการมีส่วนร่วมของเยาวชน โรงเรียน และชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน อันจะนำไปสู่การค้นหารูปแบบการสร้างจิตสำนึกการอนุรักษ์และฟื้นฟูห้วยน้ำบองเพื่อการอุปโภคบริโภคโดยการมีส่วนร่วมของเยาวชน โรงเรียน และชุมชน

คณะผู้วิจัยได้จัดเรียงเนื้อหา แบ่งออกเป็น 5 บท ดังนี้

บทที่ 1 บทนำ

บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

บทที่ 3 กระบวนการวิจัย

บทที่ 4 ผลการวิจัย

บทที่ 5 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

ณ โอกาสนี้ ผู้วิจัยขอขอบพระคุณทุกท่านที่มีส่วนทำให้การวิจัยครั้งนี้ลุล่วงไปด้วยดี หวังว่า ข้อมูลที่นำเสนอในเล่มรายงานจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชน ต่อไป

คณะผู้วิจัย

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

รูปแบบการอนุรักษ์และฟื้นฟูห้วยน้ำบองเพื่อการอุปโภคบริโภค โดยการมีส่วนร่วมของเยาวชน โรงเรียน และชุมชน 4 หมู่บ้าน ตำบลโคกม่วง อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู ระยะที่ 1 โดยมีวัตถุประสงค์การวิจัย คือ 1) เพื่อศึกษาบริบทและพัฒนาการ และความสัมพันธ์ระหว่างห้วยน้ำบองและคนในชุมชนตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน 2) เพื่อศึกษาองค์ความรู้ ภูมิปัญญาในการจัดการห้วยน้ำบองตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันของชุมชน 3) สถานการณ์ของเด็กและเยาวชนในชุมชนเป็นอย่างไร 4) เพื่อศึกษาการอนุรักษ์ห้วยน้ำบองโดยการมีส่วนร่วมของเยาวชน โรงเรียนและชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน 5) เพื่อศึกษาศักยภาพปัจจัยและเงื่อนไขในการอนุรักษ์ห้วยน้ำบองของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องแต่ละส่วน ตั้งแต่เยาวชนโรงเรียนและชุมชน 6) เพื่อศึกษารูปแบบการอนุรักษ์และฟื้นฟูห้วยน้ำบองเพื่อการอุปโภคบริโภค โดยการมีส่วนร่วมของเยาวชน โรงเรียนและชุมชน

ขอบเขตพื้นที่ในการวิจัยประกอบด้วย พื้นที่ 4 หมู่บ้าน ในเขตตำบลโคกม่วง อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู ได้แก่ หมู่ 1 บ้านโคกม่วง หมู่ 2 บ้านโคกศรีเรือง หมู่ 4 บ้านแมด และหมู่ 5 บ้านตาตไฮ กลุ่มเป้าหมายประกอบด้วย 1) เยาวชนทั้งในและนอกระบบการศึกษาอายุ 13-25 ปี ทั้ง 4 หมู่บ้าน 2) ครอบครัวใน 4 หมู่บ้าน รวม 724 ครอบครัว ได้แก่ บ้านโคกม่วงจำนวน 249 ครอบครัว บ้านโคกศรีเรือง จำนวน 175 ครอบครัว บ้านตาตไฮ จำนวน 224 ครอบครัวและบ้านแมด จำนวน 76 ครอบครัว 3) คณะผู้บริหาร สมาชิก เจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบลโคกม่วง 4) ครูโรงเรียนตาตไฮ บ้านแมดสามัคคี และครูโรงเรียนโคกม่วงประชาสรรค์

เครื่องมือเก็บข้อมูล ใช้แบบสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม และประเด็นวิเคราะห์เอกสาร

ผลการวิจัยพบว่า

ชุมชนบริเวณห้วยน้ำบองเป็นชุมชนที่ก่อตั้งมาตั้งแต่ประมาณ ปี พ.ศ. 2350 ซึ่งมีผู้คนได้มีการอพยพเคลื่อนย้ายถิ่นฐานมาต้องการที่อยู่ทำกินใหม่ พบว่าบริเวณพื้นที่รอบห้วยน้ำบอง ที่ดินบริเวณนี้มีความอุดมสมบูรณ์ ทำให้ชาวบ้านเข้ามาจับจองที่ทำกิน โดยมี 2 กลุ่ม อพยพมาในระยะเวลาใกล้เคียงกัน คือ กลุ่มที่ย้ายข้ามแดนมาจากจังหวัดขอนแก่น มหาสารคาม อุบลราชธานี และอุดรธานี และอีกกลุ่มที่ย้ายมาจากชุมชนใกล้เคียง ได้แก่ บ้านลาด บ้านโคกกลาง บ้านหัวนา บ้านโคกนาฝาย อำเภอศรีบุญเรือง ชุมชนแรกที่ตั้งคือ ชุมชนบ้านโคกม่วง ต่อมาเมื่อหมู่บ้านเริ่มมีขนาดใหญ่ขึ้น จึงได้แยกหมู่บ้านตั้งเป็นบ้านแมด เมื่อปี พ.ศ. 2473 และบ้านตาตไฮ เมื่อปี พ.ศ. 2483 นอกจากนี้บ้านโคกม่วงได้แยกเป็นอีก 1 ชุมชนคือ ชุมชนโคกศรีเรือง เมื่อปี พ.ศ. 2522

การตั้งครัวเรือนของผู้คนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้ตั้งแต่เริ่มแรก โดยรวมกันตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชน แต่ละชุมชนมีประมาณ 10-20 ครอบครัว ลักษณะของครอบครัวเป็นครอบครัวขยาย คือ

ประกอบด้วย พ่อ แม่ ลูก ปู่ ย่า ตา ยายหรือญาติพี่น้อง ชุมชนห้วยน้ำบองเป็นชุมชนที่อาศัยอยู่อย่างเรียบง่าย ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตรเป็นหลัก

ในปัจจุบัน 4 ชุมชน มีประชากรรวมทั้งสิ้น 3,220 คน ประกอบด้วยชุมชนบ้านแมต มีประชากร 403 คน ชุมชนบ้านตาตไฮ มีประชากร 1,244 คน ชุมชนบ้านโคกม่วงมีประชากร 1,067 คน ชุมชนบ้านโคกศรีเรืองมีประชากร 506 คน การประกอบอาชีพในชุมชนนี้ต้องอาศัยห้วยน้ำบองเป็นปัจจัยสำคัญ นับว่าห้วยน้ำบองเป็นห้วยน้ำที่ช่วยหล่อเลี้ยงชีวิตของคนในชุมชนสามารถทำการเกษตรได้ตลอดปี

ห้วยน้ำบองมีต้นกำเนิดมาจากเทือกเขาภูเก้าซึ่งมีภูเขายู่ซ้อนกันอยู่หลายลูก เช่น ภูทัน ภูเมย ภูขอบ ภูพระบาท ภูดงกล้วยเป็นต้นกำเนิดลำห้วยน้ำ 3 ลำห้วยคือ

สายที่ 1 ห้วยบองพาดมีความยาว 10 กิโลเมตร เป็นสายหลักไหลมาจากต้นน้ำภูทัน มีความยาว 10 กิโลเมตร

สายที่ 2 ไหลมาจากบ้านดงบก ภูพระบาท เรียกว่าห้วยทราย มีความยาว 40 กิโลเมตร

สายที่ 3 ไหลมาจากภูขอบเรียกว่า ห้วยคำบอน มีความยาว 17 กิโลเมตร

ลำห้วยทั้งสามไหลมาบรรจบกันเป็นห้วยน้ำบองลงจากเทือกเขาภูเก้าจุดรวมของลำห้วยห่างจากบ้านตาตไฮเป็นระยะทาง 500 เมตร ห้วยน้ำบองมีความยาว 30 กิโลเมตร ไหลมาสิ้นสุดที่ลำพะเนียง แต่ก่อนสองฝั่งลำห้วยอุดมไปด้วยแมกไม้หนานาพันธุ์ ป่าที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติจำนวนมากคือ ป่าเต็งรัง ป่าจิก ริมฝั่งทั้งสองข้างมีต้นยางนาใหญ่เป็นจำนวนมาก (ในปัจจุบันยังคงมีอยู่แต่จำนวนน้อยลง เพราะสภาพป่าถูกทำลาย) โดยเฉพาะต้นยางนา ซึ่งชาวบ้านอาศัยน้ำมันยางมาทำเป็นเชื้อเพลิงสำหรับจุดไฟให้แสงสว่างที่เรียกกันในชุมชนว่า “กระบอง” จึงเป็นที่มาของชื่อ “ห้วยน้ำบอง” ซึ่งน้ำมันของต้นยางนาชาวบ้านเรียก “น้ำมันยาง” นำมาทำเป็นเชื้อเพลิงโดยใช้จอบเจาะต้นยางให้เป็นหลุมตักเอาน้ำมันยางไปตากแดด พอแห้งนำไปตอง มาห่อเรียกว่า กระบอง แล้วนำไปจุดไฟใช้ส่องสว่าง จึงเป็นที่มาของการตั้งชื่อ ห้วยน้ำบอง ผู้ในชุมชนได้อาศัยน้ำจากลำห้วยในการดำรงชีวิตตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ได้แก่ 1) การใช้น้ำเพื่ออุปโภค 2) การใช้น้ำเพื่อบริโภค 3) เป็นแหล่งอาหาร 4) การใช้น้ำเพื่อเลี้ยงสัตว์ 5) การใช้น้ำกิจกรรมงานบุญประเพณี การดูแลห้วยน้ำบองในสมัยก่อนมีการดูแลโดยใช้องค์ความรู้และภูมิปัญญาที่เป็นความเชื่อ เป็นหลักที่สอดคล้องกับวิถีของผู้คนที่เน้นการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติ ไม่ทำลายธรรมชาติ ทำมาหากินแบบพออยู่พอกิน

สถานการณ์เด็กและเยาวชนในอดีตพบว่า เด็กที่อาศัยอยู่บริเวณห้วยน้ำบองมีความผูกพันกับลำห้วยเป็นอย่างมากนับตั้งแต่ตื่นนอนจนถึงเข้านอน เพราะทุกชีวิตต้องใช้น้ำจากลำห้วย เด็กและเยาวชนในชุมชนทั้ง 4 หมู่บ้านมีวิถีชีวิตผูกพันกับห้วยน้ำบองโดยการออกไปจับสัตว์น้ำหาปูหาปลากับพ่อแม่หรือผู้ปกครอง ได้เรียนรู้วิถีชีวิต การทำมาหากิน เรียนรู้ความสัมพันธ์ การพึ่งพาของคนกับสายน้ำ นอกจากนั้นห้วยน้ำบองยังเป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจและนันทนาการ เด็กและเยาวชนได้เล่นน้ำอย่าง

สนุกสนาน ทำให้มีทักษะในการว่ายน้ำ ก่อให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน นอกจากนั้นการฝึกสอนให้คนที่ว่ายน้ำยังไม่เป็น ก่อให้เกิดความสนิทสนมผูกพัน

แต่ในปัจจุบันพ่อแม่ผู้ปกครองมุ่งเน้นการมุ่งหารายได้เป็นหลัก ทำให้การอบรมเลี้ยงดูบุตรหลานขาดการเอาใจใส่ดูแลอย่างใกล้ชิด เยาวชนมีพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ พวกเขามีความผูกพันกับห้วยน้ำบองน้อยลง ส่งผลให้บทบาทของเด็กและเยาวชนในการอนุรักษ์ห้วยน้ำบองนั้น มีเพียงเป็นผู้ได้รับการอบรมผู้นำเยาวชนรับความรู้การอนุรักษ์ป่าและทรัพยากรธรรมชาติ ในขณะเดียวกัน โรงเรียนในทั้งสองชุมชน คือ โรงเรียนตาตไฮบ้านแมตสามัคคีและโรงเรียนโคกม่วงประชาสรรค์ ได้พยายามแก้ปัญหาโดยการจัดค่ายคุณธรรมแก่นักเรียนให้มีความรู้ในการอนุรักษ์และฟื้นฟูดูแลรักษาและพัฒนาห้วยน้ำบอง แต่ก็เป็นเพียงการแก้ปัญหาที่ปลายเหตุ และไม่เกิดผลที่ชัดเจน

ในส่วนชุมชน เมื่อเข้าสู่ยุคการพัฒนาที่ใช้เศรษฐกิจเป็นตัวนำ ผู้คนเริ่มเข้ามาในชุมชนมากขึ้น เริ่มมีการลักลอบตัดไม้ การหาอยู่หากินที่ส่งผลกระทบต่อห้วยน้ำบอง ปัจจุบันสภาพพื้นที่ป่าต้นน้ำและรอบบริเวณห้วยน้ำบองมีลักษณะเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมคือ มีการตัดต้นไม้จำนวนมาก ทำให้ต้นไม้ลดลง ป่าไม้อยู่อริมลำห้วย ป่าธรรมชาติเป็นป่าเต็ง รัง จิก โดยเฉพาะต้นยางนาที่เหลืออยู่ไม่กี่ต้น มีการขุดลอกห้วยน้ำบองให้ลึกและกว้างขึ้น มีการสร้างฝายกั้นน้ำซึ่งเป็นฝายปูนแทนฝายดินที่มีอยู่เดิม ทำให้น้ำไม่ไหลตลอดปี น้ำในบางแห่งน้อยลง น้ำเปลี่ยนเป็นสีดำ เพราะมีขยะจากครัวเรือนทิ้งลงสู่ห้วยน้ำ และน้ำเสียที่ใช้ในครัวเรือน ในการทำเกษตรมีการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช จำนวนกึ่ง หอย ปู ปลา ลดจำนวนลงมาก

ที่ผ่านมาทางชุมชน โรงเรียน และหน่วยงานในพื้นที่ ได้พัฒนาลำห้วยน้ำบองโดยตลอด แต่การแก้ปัญหายังไม่เกิดผลเท่าที่ควร เนื่องจากคนในชุมชนมีความเชื่อแบบสมัยใหม่ที่เน้นความสะดวกสบายโดยไม่คำนึงถึงผลที่ตามมา อันจะส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ได้แก่

- 1) ปัญหาการปล่อยน้ำทิ้งและสิ่งปฏิกูลลงสู่ห้วยน้ำบองโดยไม่ผ่านการบำบัดอย่างถูกต้องปัญหาการทิ้งขยะ
- 2) ปัญหาเกี่ยวกับการก่อสร้างที่ไม่เหมาะสมปัญหาการทำลายภูมิทัศน์และระบบนิเวศธรรมชาติห้วยน้ำบองปัญหาการรุกรานห้วยน้ำบอง
- 3) ปัญหาวัชพืชขัดขวางการระบายน้ำ
- 4) ปัญหาการทำลายแหล่งพื้นที่ต้นน้ำและเส้นทางน้ำสาขาที่ไหลลงสู่ห้วยน้ำบองปัญหาการขาดความร่วมมือและการบริหารจัดการดูแลบำรุงรักษาแหล่งน้ำที่เป็นระบบอย่างต่อเนื่อง
- 5) ผลจากการใช้ประโยชน์จากลำน้ำบองอย่างมากมายก่อให้เกิดมีปัญหามลพิษและลำน้ำตื้นเขิน จากการสังเกตในการทำการเกษตรพบว่า มีการใช้สารเคมีจำพวกยาปราบศัตรูพืช และปุ๋ยเคมีจำนวนมาก
- 6) ปัญหาจากการทำการเกษตรคือ ทำให้น้ำไม่เพียงพอต่อการใช้สอย

จากปัญหาที่พบที่วิจัยจึงเห็นว่าแนวทางการหารูปแบบการสร้างสำนักอนุรักษ์และฟื้นฟูลำห้วยบองเพื่อการอุปโภคโดยการมี ส่วนร่วมของเยาวชน โรงเรียน และชุมชนนั้น สิ่งสำคัญคือ การจัด

กระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างจิตสำนึกอนุรักษ์ห้วยน้ำบองร่วมกันทั้งเด็กและเยาวชน ชุมชน และโรงเรียน แล้วหาทางออกโดยเน้นไปที่กลุ่มเยาวชน เพราะว่า เด็กและเยาวชนจะเติบโตเป็นผู้ใหญ่ในอนาคตและเป็นผู้ดูแลทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน นอกจากนี้หากเด็กและเยาวชนตระหนักและเห็นคุณค่าของน้ำบองเขาสามารถนำไปบอกพ่อแม่หรือผู้ปกครองให้ร่วมกันอนุรักษ์ได้ ซึ่งแนวทางกิจกรรมในการสร้างสำนึกให้เยาวชนนั้น มีดังนี้

1) กิจกรรมสืบสานวัฒนธรรมประเพณีไทย ชุมชนร่วมใจคืนความสดใส ให้ห้วยน้ำบอง เพื่อให้ชุมชนมีความรักความสามัคคี ตระหนักและอนุรักษ์ห้วยน้ำบอง ตลอดจนชุมชนรักและสืบทอดประเพณีไทย

2) ค่ายผู้นำอาสาพัฒนาห้วยน้ำบอง เพื่อให้ผู้นำชุมชนและเยาวชนมีภาวะผู้นำสามารถนำพาคนในชุมชนจัดกิจกรรมภายในชุมชนได้

3) กิจกรรมคืนป่ารักห้วยน้ำบอง เพื่อให้ชุมชนมีความรู้ ในเรื่องการอนุรักษ์ห้วยน้ำบอง และจิตสำนึกในการอนุรักษ์ห้วยน้ำบอง

4) การเสริมสร้างทักษะภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการจัดการน้ำ เพื่อให้ชุมชนมีความรู้ในเรื่องจัดการน้ำสามารถจัดการน้ำได้อย่างทั่วถึงและเกิดประโยชน์สูงสุด

บทเรียนในการทำงานวิจัยระยะที่ 1

1) การทำงานวิจัย ทีมวิจัยต้องมีความเสียสละ และร่วมกันทำงานวิจัยเพื่อพัฒนาชุมชนของตัวเองมากกว่าการมองเงินส่วนที่ตัวเองจะได้จากงานวิจัยเป็นปัจจัยหลัก เพราะงบประมาณในการวิจัยเป็นงบประมาณที่มีไว้เพื่อหล่อเลี้ยงให้การทำงานวิจัยดำเนินไปได้ภายใต้เงื่อนไขที่ชุมชนร่วมกันกำหนดขึ้นเท่านั้น

2) หัวหน้าโครงการต้องเป็นผู้มีความเสียสละ และร่วมกิจกรรมกับทีมวิจัยอย่างต่อเนื่อง กิจกรรมจึงจะดำเนินการได้อย่างต่อเนื่อง

3) การทำกิจกรรมร่วมกับเยาวชนต้องจัดอย่างต่อเนื่อง และจัดแบบกระชับ เพราะเยาวชนจะให้ความสนใจเต็มที่ต่อการจัดกิจกรรมช่วงเช้าหรือช่วงบ่าย (จัดครึ่งวัน) หากกิจกรรมจัดตลอดทั้งวันต้องจัดให้มีกิจกรรมสันทนาการและกิจกรรมที่พวกเขาสนใจ

สารบัญ

หน้า

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

บทที่ 1 บทนำ

1.1 ความเป็นมา	1
1.2 คำถามวิจัย	2
1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	2
1.4 ขอบเขตพื้นที่ศึกษา	3
1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	3
1.6 นิยาม ความหมาย	3

บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูแหล่งน้ำ (ทรัพยากรน้ำ)	5
2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการน้ำ	8
2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม	10
2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	13
2.5 กรอบแนวคิดการวิจัย	10

บทที่ 3 กระบวนการวิจัย

3.1 ขอบเขตการวิจัย	17
3.2 กลุ่มเป้าหมาย	18
3.3 เครื่องมือวิจัย	18
3.4 การวิเคราะห์ข้อมูล	18
3.5 กิจกรรมวิจัย	19

บทที่ 4 ผลการศึกษา

4.1 บริบท พัฒนาการและความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับห้วยน้ำบอง ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน	22
4.2 องค์ความรู้ ภูมิปัญญาในการจัดการห้วยน้ำบองตั้งแต่ อดีตจนถึงปัจจุบันของชุมชน	27
4.3 สถานการณ์ของเด็กและเยาวชนในชุมชน	30

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

4.4 การอนุรักษ์ห้วยน้ำบองโดยการมีส่วนร่วมของเยาวชน โรงเรียน และชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน	31
บทที่ 5 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	
5.1 สรุปผลการศึกษา	35
5.2 อภิปรายผลการศึกษา	38
5.3 บทเรียนจากการวิจัยครั้งนี้	38
5.4 ข้อเสนอแนะต่องานวิจัยครั้งต่อไป	38
บรรณานุกรม	41
ภาคผนวก	42

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมา

ห้วยน้ำบองเป็นลำห้วยที่มีความสำคัญกับผู้คนในชุมชน เปรียบประดุจเส้นเลือดใหญ่ที่หล่อเลี้ยงชีวิตของคนในชุมชนเพราะต้องอาศัยน้ำในการอุปโภคบริโภค เป็นแหล่งอาหาร และใช้ในการเกษตรกรรม นอกจากนี้ลำน้ำยังเป็นที่สำคัญสำหรับจัดกิจกรรมสืบสานประเพณีของชุมชน เช่น ลอยกระทง การแข่งเรือพาย บุญบั้งไฟ เป็นต้น ห้วยน้ำบองมีต้นกำเนิดจากเทือกเขาภูเก้าซึ่งตั้งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติภูเก้าภูพานคำ ไหลผ่านชุมชน 2 ชุมชน คือ ชุมชนโคกม่วง - โคกศรีเรือง และชุมชนบ้านตาตไฮ- บ้านแมต ซึ่งชุมชนตั้งอยู่ช่วงกึ่งกลางกลางของลำน้ำ ก่อนที่จะไหลไปบรรจบกับห้วยลำพะเนียงและลงสู่แม่น้ำพอง รวมความยาวประมาณ 30 กิโลเมตร

เด็กและเยาวชนในชุมชนสมัยก่อนมีวิถีชีวิตผูกพันกับห้วยน้ำบอง ได้ออกไปหาปูหาปลากับพ่อแม่ผู้ปกครอง เรียนรู้วิถีชีวิต การทำมาหากิน เรียนรู้ความสัมพันธ์ การพึ่งพาของคนกับสายน้ำ นอกจากนี้ห้วยน้ำบองยังเป็นที่พักผ่อนเล่นน้ำอย่างสนุกสนาน ทำให้มีทักษะในการว่ายน้ำ ก่อให้เกิดการช่วยซึ่งกันและเพื่อฝึกให้คนที่ว่ายน้ำยังไม่เป็น ก่อให้เกิดความสนิทสนมผูกพันซึ่งกันและกัน เมื่อมีการงานประเพณีลอยกระทงที่แสดงออกถึงความเคารพบูชาต่อพระแม่คงคา ประเพณีแข่งเรือเด็กและเยาวชนก็จะมาช่วยผู้ใหญ่จัดเตรียมอุปกรณ์ บริเวณสถานที่ในการจัดกิจกรรม เด็กๆ ได้เรียนรู้เรื่องของกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับสายน้ำว่ามีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตอย่างไร แต่ปัจจุบันเด็กและเยาวชนไม่ค่อยไปเล่นน้ำเท่าไร เนื่องจากผู้ปกครองไม่ยอมให้ไปเล่นกลัวอุบัติเหตุจมน้ำ และเด็กๆ กลัวปลิง ทำให้ทั้งเด็กและผู้ใหญ่มีความผูกพันกับสายน้ำน้อยลง

ในสมัยก่อนการดูแลห้วยน้ำบองไม่ได้มีการรวมกลุ่มกันในการดูแล แต่มีวิธีแบบเรียบง่ายโดยใช้เวทีประชุมพูดคุยกันเมื่อมีเรื่องต้องหารือ การพูดคุยในประเพณีงานลอยกระทงที่ใช้วัตรฐธรรมาชาติ และมีการเล่าเรื่องราวเรื่องประเพณีกับสายน้ำ และเน้นในการดูแลน้ำช่วยกันในปัจจุบันที่ประชากรเพิ่มมากขึ้นมีดูแลโดยใช้กลุ่มผลประโยชน์ดูแลกันเอง ได้แก่กลุ่มด้านการเกษตร กลุ่มน้ำประปาของบ้านตาตไฮ ซึ่งมีการใช้ประโยชน์ดังนี้ 1) ด้านการเกษตร บ้านโคกม่วง อาศัยน้ำจากห้วยน้ำบองในการทำนาปี 3,340 ไร่ ปลุกถั่วเขียว 975 ไร่ ปลุกถั่วเหลือง 246 ไร่ บ้านโคกศรีเรือง อาศัยน้ำจากห้วยน้ำบองในการทำนาปี 2,050 ไร่ ปลุกถั่วเขียว 320 ไร่ บ้านตาตไฮ อาศัยน้ำจากห้วยน้ำบอง ทำนา 1,575 ไร่ ทำไร่มันสำปะหลัง 347 ไร่ ปลุกถั่วเหลือง 452 ไร่ ปลุกถั่วเขียว 678 ไร่ และบ้านแมต อาศัยน้ำจากห้วยน้ำบองในการทำนา 750 ไร่ ปลุกถั่วเขียว 400 ไร่ ปลุกถั่วเหลือง 260 ไร่ (ข้อมูลจาก อบต.โคกม่วง) 2) ด้านอุปโภค บ้านตาตไฮอาศัยน้ำจากห้วยน้ำบองในการทำน้ำประปาหมู่บ้าน 3) ด้านแหล่งอาหาร คนในชุมชนได้อาศัยห้วยน้ำบองเป็นแหล่งอาหาร ได้แก่ การหาปลา ปู กุ้ง หอย ฯลฯ รวมทั้งพืชผักที่เป็นอาหารต่างๆ

ปี 2538 ตัวแทนชุมชนได้เสนอโครงการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำเพื่อการเกษตร ต่อมาเมื่อปี 2554 ได้เริ่มดำเนินการก่อสร้างโครงการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำลำห้วยบอง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ โดยกรมชลประทาน เนื้อที่ 3,600 ไร่ เป็นโครงการเพื่อการเกษตร สำหรับพื้นที่ตำบลโคกม่วง และบางพื้นที่ของ

ตำบลโนนเมืองและตำบลป่าไม้งาม ขณะนี้การก่อสร้างยังไม่เสร็จสิ้น ผลจากการใช้ประโยชน์จากลำน้ำบองอย่างมากก่อให้เกิดมีปัญหามลพิษและลำน้ำตื้นเขิน จากการสังเกตในการทำการเกษตรพบว่า มีการใช้สารเคมีกำจัดวัชพืชและปุ๋ยเคมีจำนวนมาก การทิ้งขยะมูลฝอยลงในลำน้ำ สิ่งที่มาจากการทำการเกษตรมากขึ้นคือ ทำให้น้ำไม่เพียงพอต่อการใช้สอย นอกจากนี้ยังมีปัญหาการกระทบกระทั่งกันอันเนื่องมาจากการจัดการใช้น้ำไม่ลงตัวของคนในชุมชน จากสถานการณ์ดังกล่าว ทั้งชุมชนบ้านโคกม่วง บ้านโคกศรีเรือง ชุมชนบ้านตาตไฮ บ้านแมต ได้ร่วมมือกันแก้ปัญหา เช่น โรงเรียนในชุมชนจัดอบรมการอนุรักษ์ป่าและทรัพยากรธรรมชาติแก่ผู้นำเยาวชนโดยประสานกับเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติภูพานคำมาอบรมให้ความรู้ โครงการค่ายคุณธรรมจริยธรรมแก่นักเรียนเพื่อจัดระดมทุนเพื่อพัฒนาแหล่งน้ำ ตลอดจนจัดทำข้อตกลงระหว่างกัน ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลโคกม่วง ในการดำเนินการข้างต้นที่สามารถยุติปัญหาได้ในระดับหนึ่ง เนื่องจากการสร้างความตระหนักในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนไม่บรรลุวัตถุประสงค์เท่าที่ควร การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานมีน้อย การจัดการและวางแผนยังไม่เป็นระบบ และวิถีการดำเนินชีวิตคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป เช่น การทิ้งขยะลงในแหล่งน้ำ การใช้ยาปราบศัตรูพืช การใช้ปุ๋ยเคมีการเผาป่าตามความเชื่อว่าจะทำให้ผักหวานหรือหน่อไม้เกิดขึ้นมาและเจริญงอกงามอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้ป่าต้นน้ำมีสภาพเสื่อมโทรมเป็นปัญหาต่อระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม

1.2 คำถามวิจัย

คำถามหลัก

รูปแบบการอนุรักษ์และฟื้นฟูห้วยน้ำบองเพื่อการอุปโภคบริโภคโดยการมีส่วนร่วมของเยาวชน โรงเรียน และชุมชน เป็นอย่างไร

คำถามรอง

- 1) บริบทห้วยน้ำบองตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันเป็นอย่างไร
- 2) องค์ความรู้ ภูมิปัญญาในการจัดการห้วยน้ำบองตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันของชุมชนเป็นอย่างไร
- 3) รูปแบบของการอนุรักษ์และฟื้นฟูห้วยน้ำบองที่เหมาะสมเป็นอย่างไร
- 4) สถานการณ์ของเด็กและเยาวชนในชุมชนเป็นอย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาบริบทและ พัฒนาการ และความสัมพันธ์ระหว่างห้วยน้ำบองและคนในชุมชนตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน
- 2) เพื่อศึกษาองค์ความรู้ ภูมิปัญญาในการจัดการห้วยน้ำบองตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันของชุมชน
- 3) เพื่อศึกษาสถานการณ์ของเด็กและเยาวชนในชุมชน
- 4) เพื่อศึกษาการอนุรักษ์ห้วยน้ำบองโดยการมีส่วนร่วมของเยาวชน โรงเรียน และชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

5) เพื่อศึกษาศักยภาพ ปัจจัย และเงื่อนไขในการอนุรักษ์ห้วยน้ำบองของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องแต่ละส่วน ตั้งแต่เยาวชน โรงเรียน และชุมชน

6) เพื่อศึกษารูปแบบการสร้างจิตสำนึกการอนุรักษ์และฟื้นฟูห้วยน้ำบองเพื่อการอุปโภค บริโภคโดยการมีส่วนร่วมของเยาวชน โรงเรียน และชุมชน

1.4 ขอบเขตพื้นที่ศึกษา

ศึกษาพื้นที่ห้วยน้ำบองที่ ไหลผ่านชุมชน 2 ชุมชน คือ ชุมชนโคกม่วง - โคกศรีเรือง และชุมชน บ้านตาโต - บ้านแมต ซึ่งชุมชนตั้งอยู่ช่วงกึ่งกลางกลางของลำน้ำ ก่อนที่จะไหลไปบรรจบกับห้วยลำพะเนียงและลงสู่แม่น้ำพอง รวมความยาวประมาณ 30 กิโลเมตร จัดว่าเป็นพื้นที่ที่มีปัญหาเกี่ยวกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรน้ำ

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1) หน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถนำแนวทางเสริมสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในท้องถิ่นที่ได้จากการวิจัยไปประยุกต์ใช้หรือเป็นแนวทางในการพัฒนาเครือข่ายชุมชน ท้องถิ่น เพื่อบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพ

2) เป็นข้อมูลให้ชุมชนสามารถไปทำแผนชุมชนอันเป็นผลจากการมีส่วนร่วมของชุมชน ท้องถิ่น เป็นฐานข้อมูล ไปประยุกต์ใช้ แก้ไขบรรเทาปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรน้ำ ในชุมชน ท้องถิ่น อย่างสัมฤทธิ์ผล

3) เกิดการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างนักวิจัยและชุมชนท้องถิ่นในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ อย่างมีประสิทธิภาพและสอดคล้องกับบริบทสภาพแวดล้อม ลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ของชุมชน

4) ผู้นำชุมชนเข้าใจศักยภาพของชุมชนในท้องถิ่นปัญหาและอุปสรรคในการบริหารจัดการ ทรัพยากรน้ำ รวมถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลทั้งในด้านการส่งเสริม การมีส่วนร่วมของชุมชนในท้องถิ่นสามารถ นำไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบนพื้นฐาน การมีส่วนร่วมของชุมชนในท้องถิ่น

5) ได้ทราบข้อมูลของชุมชนในอดีตถึงปัจจุบัน อันจะเป็นประโยชน์ต่อครูในการจัดทำหลักสูตร ท้องถิ่น

1.6 นิยาม ความหมาย

ห้วยน้ำบอง หมายถึง พื้นที่ที่ครอบคลุมลำน้ำธรรมชาติในเขตพื้นที่ตำบลโคกม่วง ประกอบด้วย หมู่บ้านตาโต บ้านแมต บ้านโคกม่วงและโคกศรีเรือง

การอนุรักษ์ หมายถึง การดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่ง เกี่ยวกับทรัพยากรน้ำห้วยน้ำบอง เพื่อ จัดหาน้ำ จัดสรรน้ำ และใช้ทรัพยากรน้ำ ฟื้นฟู แหล่งน้ำ รวมทั้งแก้ปัญหาเกี่ยวกับทรัพยากรน้ำ

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึงองค์ความรู้ที่พัฒนาขึ้น ในบริบททางกายภาพและวัฒนธรรม ทางปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อมเป็นความรู้ของชุมชน กลุ่มชน ที่สั่งสมมาและสืบทอดมาเป็น เวลายาวนาน

การสร้างจิตสำนึก หมายถึง การสร้างความรู้สึกร่วมกันที่เป็นส่วนรวม เพื่อทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งร่วมกันในการดูแลรักษาแหล่งน้ำให้สามารถใช้ประโยชน์ร่วมกันได้ เช่นการไม่ทิ้งขยะสิ่งปฏิกูล สารเคมีลงในแม่น้ำลำคลอง

การมีส่วนร่วม หมายถึง การเปิดโอกาสให้บุคคลเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่ง โดยการร่วมรับรู้ ร่วมคิด ร่วมทำในสิ่งที่มีผลกระทบต่อตนเองหรือชุมชน

เยาวชน หมายถึง บุคคลที่มีอายุระหว่าง 13-25 ปีในชุมชน 4 หมู่บ้านได้แก่ บ้านตาตไฮ บ้านแมต บ้านโคกม่วง บ้านโคกศรีเรือง ตำบลโคกม่วง อำเภอนนทบุรี จังหวัดนนทบุรี

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง รูปแบบการอนุรักษ์และฟื้นฟูห้วยน้ำบองเพื่อการอุปโภคบริโภคแบบมีส่วนร่วมของเยาวชน โรงเรียน และชุมชน 4 หมู่บ้าน ตำบลโคกม่วง อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภูมุ่งศึกษาเกี่ยวกับบริบทของห้วยน้ำบองจากอดีตจนถึงปัจจุบัน องค์ความรู้ ตลอดจนทั้งภูมิปัญญาท้องถิ่นของคนในชุมชนเกี่ยวกับการจัดการห้วยน้ำบอง เพื่อให้ได้มาซึ่งรูปแบบในการบริหารจัดการห้วยน้ำบองที่ยั่งยืน ใน การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

- 2.1 แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูแหล่งน้ำ (ทรัพยากรน้ำ)
- 2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการน้ำ
- 2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม
- 2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2.5 กรอบแนวคิดการวิจัย

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูแหล่งน้ำ (ทรัพยากรน้ำ)

2.1.1 ความหมายของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หมายถึง การใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างฉลาด โดยใช้ให้น้อย เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยคำนึงถึงระยะเวลาในการใช้ให้ยาวนาน และก่อให้เกิดผลเสียหายน้อยต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด รวมทั้งต้องมีการกระจายการใช้ ทรัพยากรธรรมชาติอย่างทั่วถึง อย่างไรก็ตาม ในสภาพปัจจุบันทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีความเสื่อมโทรมมากขึ้น ดังนั้นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจึงมีความหมายรวมไปถึง การ พัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมด้วย

หลักการอนุรักษ์ทรัพยากรโดยทั่วไป ในการอนุรักษ์ทรัพยากรโดยทั่วไปจะต้อง คำนึงถึงวัตถุประสงค์ 2 ประการ

1. ให้เกิดสวัสดิภาพแก่สังคม (Human welfare)
2. ให้คงไว้ซึ่งคุณภาพและปริมาณของทรัพยากรธรรมชาติ (Maintenances of The quantity and quality of natural resources)

2.1.2 คุณค่าความสำคัญของการอนุรักษ์และฟื้นฟู

แม่น้ำ แยกย่อยเป็นคู คลอง สาขาเชื่อมโยงกันเป็นโครงข่ายเกิดจากคู คลอง หลายสายไหลมารวมกันเป็นแม่น้ำหรือไหลมารวมกันเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติ และบางแห่งอาจมีการกั้น ลำน้ำจนเกิดเป็นแหล่งน้ำและกลายสภาพเป็นแหล่งน้ำที่มีธรรมชาติเฉพาะตัว ในอดีตแม่น้ำและแหล่ง

นำมาใช้ประโยชน์ต่อการดำรงชีพของประชาชนหลากหลายรูปแบบ ตั้งแต่การตั้งถิ่นฐาน การอุปโภค บริโภค การเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์ การประมง การคมนาคมขนส่ง ติดต่อกับการค้าขายทั้งในประเทศ และต่างประเทศ ใช้ประโยชน์ในการสงคราม และแสดงอาณาเขตบ้านเมืองอีกด้วย นอกจากนี้ยังเป็น ที่รองรับน้ำตามธรรมชาติและระบายน้ำเพื่อป้องกันอุทกภัยที่เกิดขึ้นเป็นประจำทุกปี

2.1.3 สภาพปัญหาการอนุรักษ์และฟื้นฟู

ในระยะที่ผ่านมาสังคมไทยได้เรียนรู้และพัฒนาการใช้ประโยชน์จาก แม่น้ำ คู คลอง และแหล่งน้ำธรรมชาติให้เกิดประโยชน์สูงสุด การขุด คู คลอง เชื่อมโยงแม่น้ำสายหลักการขุดแม่น้ำสาย ใหม่เพื่อลดระยะเวลาการเดินทาง การสร้างเขื่อน ฝาย กันน้ำ เพื่อสร้างแหล่งน้ำขนาดใหญ่ และสร้าง ระบบชลประทาน การทำระบบน้ำประปาต่อมาการพัฒนาการคมนาคมทางบกและทางอากาศ เจริญก้าวหน้ามากขึ้น ทำให้ประชาชนลดความสำคัญกับการใช้วิถีชีวิตริมแม่น้ำ คู คลอง และแหล่ง น้ำถูกลดบทบาทเป็นเพียงแหล่งระบายน้ำทั้งทั้งจากภาคเกษตร อุตสาหกรรม และจากชุมชน และ ใช้เป็นที่ระบายและรองรับน้ำฝน แม่น้ำสายสำคัญ รวมทั้งแหล่งน้ำธรรมชาติหลายแห่งถูกบุกรุก และ เปลี่ยนแปลงสภาพเดิม จนบางแห่งไม่สามารถใช้เป็นเส้นทางสัญจรได้ เพราะมีการก่อสร้างเขื่อน ฝาย ประตุน้ำ ระบายน้ำ จนทำให้เกิดตะกอนทับถมและเกิดวัชพืชทำให้แม่น้ำและแหล่งน้ำมีสภาพตื้นเขิน เสื่อมโทรม บางแห่งมีน้ำเน่าเสียจนไม่สามารถนำมาใช้อุปโภคบริโภคได้อย่างไรก็ตามโดยสภาพธรรมชาติ แม่น้ำ คู คลอง และแหล่งน้ำบางแห่งยังมีปัญหาทั้งทางด้านกายภาพ เช่น การตื้นเขินของน้ำในฤดูแล้ง เกิดภาวะน้ำท่วมในฤดูฝน เนื่องจากไม่สามารถเก็บกักน้ำไว้ได้และรองรับได้น้อย ปัญหาด้านชีวภาพ ทำให้ปริมาณสัตว์น้ำตามธรรมชาติลดจำนวนลง บางชนิดสูญพันธุ์หรือใกล้สูญพันธุ์ นอกจากนี้ ในสภาพ ปัจจุบันปัญหาที่พบเห็นโดยทั่วไป ก็คือ ปัญหาการใช้ที่ดินริมน้ำที่ไม่เหมาะสม การรुकล้ำลำน้ำและแหล่ง น้ำธรรมชาติ ทั้งเพื่อการก่อสร้างที่อยู่อาศัย อาคารของรัฐ สถานประกอบการของเอกชน ท่าเรือ เขื่อน ริมน้ำที่รุกล้ำลำน้ำกีดขวางทางน้ำหรือการก่อสร้างอาคารริมแหล่งน้ำเพื่อกิจกรรมของส่วนราชการต่างๆ สิ่งก่อสร้างเหล่านี้มักก่อให้เกิดปัญหาต่อคุณภาพน้ำ จากการปล่อยน้ำเสียจากกิจกรรมต่างๆ ลงในแหล่ง น้ำโดยไม่ผ่านกระบวนการบำบัด ทำให้เกิดการเน่าเสียจากการที่ทุกฝ่ายขาดการดูแล เอาใจใส่แม่น้ำ คู คลอง และแหล่งน้ำธรรมชาติ ที่หลายแห่งมีความสำคัญทั้งทางด้านประวัติศาสตร์ วิถีชีวิต เศรษฐกิจ สังคม บางแห่งถูกบุกรุกทำลาย บางแห่งถูกถมจนหมดสภาพเดิม ซึ่งต่อมาได้ส่งผลกระทบก่อให้เกิด ความรุนแรงของอุทกภัยที่เกิดขึ้นเป็นประจำทุกปี และบางปีเกิดการขาดแคลนน้ำอุปโภค บริโภค ปัญหาเหล่านี้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องเป็นเวลายาวนาน และมีเกือบทั่วทั้งประเทศ ซึ่งเป็นปัญหาที่ต้องได้รับการดูแลแก้ไขโดยเร็ว

2.1.4 แผนนโยบายของรัฐในระยะที่ผ่านมาที่เกี่ยวข้องกับอนุรักษ์และฟื้นฟู

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ.2545-2549) ได้กำหนดแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติในส่วนที่เกี่ยวข้องกับแม่น้ำและแหล่งน้ำธรรมชาติ ภายใต้ยุทธศาสตร์การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังนี้

- 1) สนับสนุนการใช้ทรัพยากรน้ำอย่างมีประสิทธิภาพ ให้มีการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนและเป็นธรรมโดยบริหารจัดการแหล่งน้ำที่มีอยู่ ให้มีการนำมาใช้ประโยชน์ด้านการเกษตรกรรม การผลิต การบริโภค อย่างเต็มประสิทธิภาพ รวมทั้งปรับระบบการผลิตทางการเกษตรไปสู่พืชใช้น้ำน้อยควบคู่กับการเพิ่มประสิทธิภาพการใช้น้ำ
- 2) จัดทำแหล่งน้ำเอนกประสงค์โดยผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน ตั้งแต่ขั้นตอนการจัดทำโครงการและให้ประชาชนได้รับประโยชน์มีส่วนร่วมรับภาระการลงทุน
- 3) ให้มีการเก็บค่าบริการใช้น้ำดิบ โดยเริ่มจากการใช้น้ำเพื่ออุตสาหกรรมพาณิชย์กรรม และการประปา ควบคู่กับการรณรงค์และสร้างแรงจูงใจให้ประชาชนมีจิตสำนึกในการรักษาคุณภาพแหล่งน้ำและใช้น้ำอย่างคุ้มค่า
- 4) พัฒนาระบบการพยากรณ์ทรัพยากรน้ำเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพ การบริหารจัดการเอื้ออำนวยต่อการแก้ปัญหาน้ำขาดแคลน การป้องกันน้ำท่วม และการจัดหาน้ำ
- 5) จัดทำแผนหลักการโดยจัดการทรัพยากรน้ำแบบบูรณาการในระดับลุ่มน้ำ โดยให้ความสำคัญกับการจัดการคุณภาพน้ำ และการจัดการพื้นที่ลุ่มน้ำวิกฤตพร้อมทั้งเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน และประชาชนในการดำเนินการ

2.1.4 นโยบายและแผนงานการอนุรักษ์และพัฒนาสภาพแวดล้อม แม่น้ำ คู คลอง

สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม (ปัจจุบัน สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม) ได้เสนอเรื่องการอนุรักษ์และพัฒนาสภาพแวดล้อมแม่น้ำ คู คลอง เสนอคณะรัฐมนตรี ซึ่งคณะรัฐมนตรีได้ลงมติเห็นชอบเมื่อวันที่ 18 กันยายน 2544 ประกาศให้วันที่ 20 กันยายนของทุกปี เป็นวันอนุรักษ์และพัฒนาสภาพแวดล้อมแม่น้ำ คู คลองแห่งชาติ และประกาศให้ปี 2544-2546 เป็นปีแห่งการอนุรักษ์และพัฒนาสภาพแวดล้อมแม่น้ำ คู คลอง และคณะรัฐมนตรียังเห็นชอบกับนโยบายและแผนงานการอนุรักษ์และพัฒนาสภาพแวดล้อมแม่น้ำ คู คลอง และให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องรับไปดำเนินการซึ่งนโยบายหลัก 7 ข้อ ดังนี้

- 1) นโยบายการกำหนดแนวทางและการควบคุมการใช้ที่ดินริมแม่น้ำ คู คลอง ให้สมดุลกับสภาพแวดล้อมโดยรอบ ไม่ให้มีผลกระทบต่อสภาพแม่น้ำ คู คลอง แหล่งโบราณสถานและมรดกทางวัฒนธรรม
- 2) นโยบายการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ แหล่งศิลปกรรม มรดกทางวัฒนธรรมและวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนริมน้ำ เพื่อให้คงเอกลักษณ์และรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าของท้องถิ่น

- 3) นโยบายควบคุมและจัดระเบียบชุมชนริมแม่น้ำ คู คลอง
- 4) นโยบายฟื้นฟูคุณภาพน้ำของแม่น้ำ คู คลอง
- 5) นโยบายส่งเสริมการใช้ประโยชน์แม่น้ำ คู คลองอย่างเหมาะสมให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและวิถีชีวิตของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำ คู คลอง
- 6) นโยบายเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจให้ทุกฝ่ายได้รับรู้ ความตระหนักต่อคุณค่าและความสำคัญของแม่น้ำ คู คลอง และได้เข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนา
- 7) นโยบายกำหนดองค์กรและปรับปรุงกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์และพัฒนาแม่น้ำ คู คลอง

2.1.5 แนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูแม่น้ำและแหล่งน้ำธรรมชาติ

ในการดำเนินงานเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูแม่น้ำและแหล่งน้ำธรรมชาติจะเป็นการประสานการดำเนินงานอย่างบูรณาการ เนื่องจากมีความเกี่ยวข้องกันหลายหน่วยงาน และมีกฎหมายที่เกี่ยวข้องหลายฉบับ ดังนั้นเพื่อให้การดำเนินการมีจุดหมายตรงกัน โดยมีประชาชนเป็นจุดศูนย์กลาง

สรุปได้ว่าการอนุรักษ์ฟื้นฟูแหล่งน้ำและทรัพยากรน้ำถือเป็นเรื่องที่สำคัญเร่งด่วนเพราะจากอดีตถึงปัจจุบันนั้นมีการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำอย่างต่อเนื่องในทุกๆ ด้าน ทั้งด้านการค้า การทหารและการทำประมงเพื่อยังชีพ จนทำให้ต้องหาข้อสรุปร่วมกันในการอนุรักษ์ฟื้นฟูแหล่งน้ำและทรัพยากรน้ำไม่ว่าจะเป็นระดับชุมชน ระดับจังหวัด และสุดท้ายคือการออกนโยบายระดับชาติ เช่นการกำหนดในแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ และมีกฎหมายที่เกี่ยวข้องหลายฉบับ ดังนั้นเพื่อให้การดำเนินการมีจุดหมายตรงกัน โดยมีประชาชนเป็นจุดศูนย์กลาง

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการน้ำ

ความหมายของการจัดการน้ำ

การจัดการลุ่มน้ำ หมายถึง การจัดการพื้นที่หนึ่งพื้นที่ใดที่มีขอบเขตที่แน่ชัด โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อให้ได้น้ำที่มีปริมาณเหมาะสม (Quantity) คุณภาพดี (Quality) และมีระยะเวลาการไหล (Timing) ตลอดทั้งปีอย่างสม่ำเสมอ รวมทั้งสามารถควบคุมเสถียรภาพของดินและการใช้ทรัพยากรอื่น ในพื้นที่นั้นด้วย

การจัดการต้นน้ำลำธาร หมายถึง การจัดการพื้นที่ลุ่มน้ำย่อยซึ่งอยู่บนบนของลุ่มน้ำเป้าหมาย

การจัดการต้นน้ำลำธาร สำหรับประเทศไทยซึ่งมีชุมชนตั้งถิ่นฐานและอาศัยทำกินอยู่จำนวนมาก ดังนั้น วัตถุประสงค์ในการจัดการพื้นที่ต้นน้ำลำธาร ควรจะได้ครอบคลุมองค์ประกอบที่เกี่ยวข้อง กล่าวคือ เพื่อดำเนินการจัดการต้นน้ำลำธารของประเทศ ให้สามารถเอื้ออำนวยผลผลิตของน้ำได้อย่างยั่งยืน โดยให้มีปริมาณน้ำที่พอเพียง มีคุณภาพที่ดี และมีระยะเวลาการไหลที่สม่ำเสมอ ตลอดจนสามารถควบคุม

เสถียรภาพของดิน และการใช้ทรัพยากรอื่นควบคู่ไปกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ต้นน้ำลำธาร ให้สามารถยังชีพอยู่ได้อย่างพอเพียงบนพื้นฐานของการอนุรักษ์ดินและน้ำ และมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ทำให้มีความทันสมัยเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมข้อเท็จจริงที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากในปัจจุบัน และที่จะเกิดขึ้นในอนาคต โดยเฉพาะการพิจารณาในลักษณะของภาพรวมทรัพยากรน้ำความเป็นเจ้าของในทรัพยากรน้ำ ความรับผิดชอบในความเสียหายของทรัพยากรน้ำที่เกิดขึ้น การจัดสรรน้ำในภาวะที่ขาดแคลน ผ้นน้ำ การระบายน้ำ ซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้จะเป็นเรื่องที่สำคัญต่อไปในอนาคตและจะเป็นสิ่งที่อาจก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งขึ้นในสังคม หากไม่มีการวางกฎระเบียบในการปฏิบัติให้ชัดเจนและเป็นธรรม ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีกฎหมายที่กล่าวถึงและกำหนดกฎระเบียบ แนวทางปฏิบัติ หน้าที่ความรับผิดชอบในสิ่งต่างๆ ดังกล่าวให้ชัดเจนและให้ทุกคนได้รับรู้รับทราบอย่างทั่วถึง

2.2.2 เครือข่ายข้อมูลสารสนเทศ

จากสภาพปัญหา การมีหน่วยงานในการดำเนินการด้านการพัฒนาแหล่งน้ำจำนวนมากและดำเนินการในกิจกรรมที่เหมือนกันหรือคล้ายคลึงกัน ทำให้มีข้อมูลทางด้านการพัฒนาแหล่งน้ำกระจายอยู่ตามหน่วยงานปฏิบัติต่าง ๆ ดังนั้น จึงจำเป็นต้องมีหน่วยงานที่ทำการรวบรวมข้อมูลทางด้านการพัฒนาแหล่งน้ำของหน่วยงานต่าง ๆ ให้เป็นระบบและรูปแบบที่จะสามารถนำไปใช้งานร่วมกันได้ เช่น นำไปใช้ในการกำหนดนโยบายการพิจารณาในการวางแผนการจัดสรรงบประมาณ การแก้ไขปัญหาความแห้งแล้ง ปัญหาน้ำท่วม และนอกจากข้อมูลทางด้านการพัฒนาแหล่งน้ำแล้ว ยังจะต้องรวบรวมข้อมูลพื้นฐานต่าง ๆ ที่จำเป็นและเกี่ยวข้องในการวางแผนการจัดการทรัพยากรน้ำ เช่น ด้านทรัพยากรผิวดิน ทรัพยากรป่าไม้ ข้อมูลทางด้านสังคม และเศรษฐกิจ ซึ่งข้อมูลต่าง ๆ จะต้องมีการวางรูปแบบจัดระบบบรรจุเข้าระบบฐานข้อมูล และสามารถพัฒนาเข้าสู่ระบบเครือข่ายเชื่อมต่อระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ ได้ ทั้งนี้ ควรมีการจัดทำแผนแม่บทด้านสารสนเทศภูมิศาสตร์ (GIS) ด้านทรัพยากรน้ำเป็นการเฉพาะและให้มีการวางแผนพัฒนาระบบคอมพิวเตอร์ให้สามารถติดต่อสื่อสารกันได้ และพัฒนาระบบฐานข้อมูลในระบบคอมพิวเตอร์ที่สามารถประมวลผล ทำให้ทันสมัยและสืบค้นได้สะดวก รวดเร็ว ประกอบกับการจัดทำแผนพัฒนาบุคลากรในหน่วยงานทั้งระดับปฏิบัติและระดับบริหาร ให้มีทักษะคอมพิวเตอร์ที่จำเป็นต่อการปฏิบัติงาน

2.2.3 นโยบายน้ำแห่งชาติ

คณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบให้มีนโยบายน้ำแห่งชาติ เมื่อวันที่ 31 ตุลาคม 2543 ดังนี้

2.2.3.1 เร่งรัดให้มีพระราชบัญญัติทรัพยากรน้ำเป็นกฎหมายหลักในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของประเทศ โดยทบทวนและปรับปรุงพระราชบัญญัติที่มีอยู่และเร่งรัดดำเนินการตาม

ขั้นตอนเพื่อให้สามารถนำไปสู่การมีผลบังคับใช้ รวมทั้งจะต้องพิจารณาปรับปรุงแก้ไขกฎหมายและระเบียบอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องให้สอดคล้อง

2.2.3.2 จัดให้มีองค์กรเพื่อบริหารจัดการทรัพยากรน้ำทั้งในระดับชาติ ในระดับลุ่มน้ำ และระดับท้องถิ่นที่มีกฎหมายรองรับ โดยให้องค์กรระดับชาติ มีหน้าที่ในการกำหนดนโยบายไปสู่การปฏิบัติ และให้องค์กรระดับลุ่มน้ำและระดับท้องถิ่นมีหน้าที่ในการจัดทำแผนจัดการในลุ่มน้ำ โดยให้มีส่วนเกี่ยวข้องได้มีส่วนร่วม

2.2.3.3 เน้นการจัดสรรน้ำที่เหมาะสมและเป็นธรรม สำหรับการใช้น้ำด้านต่าง ๆ ทั้งเพื่อตอบสนองความจำเป็นพื้นฐาน ด้านเกษตรกรรมและอุปโภคบริโภค โดยจัดลำดับความสำคัญของประเภทการใช้น้ำ ในแต่ละพื้นที่เพื่อให้มีการใช้น้ำอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน ภายใต้กติกาการจัดสรรน้ำที่ชัดเจนและให้ผู้ใช้น้ำมีส่วนรับผิดชอบในการได้รับบริการทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสามารถในการมีส่วนร่วมของผู้บริหาร และระดับการให้บริการ

1) กำหนดทิศทางการจัดหาน้ำและพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อจัดหา น้ำต้นทุนที่สอดคล้องกับศักยภาพและความต้องการ มีคุณภาพเหมาะสมสำหรับทุกกิจกรรม โดยคำนึงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ และสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องเป็นสำคัญ

2) จัดหาพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรกรให้แก่การเกษตรอย่างทั่วถึง และเป็นธรรม เพื่อตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานในการทำการเกษตร และอุปโภคบริโภคเช่นเดียวกับการให้บริการขั้นพื้นฐานของรัฐด้านอื่น ๆ

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

ชุมชนใช้ชีวิตอยู่กับปาดันน้ำได้อย่างเกื้อกูลซึ่งกันและกันอย่างสันติสุขตลอดไปนั้น การมีส่วนร่วมของชุมชน ประการแรกจะต้องให้ชุมชนในพื้นที่ต้นน้ำได้ทราบถึงหลักเกณฑ์และวิธีการในการใช้ประโยชน์พื้นที่ที่เขาเหล่านั้นอาศัยอยู่ให้เหมาะสมกับขั้นสมรรถนะของที่ดินด้วย เพื่อจะช่วยในด้านการอนุรักษ์ดินและน้ำไปพร้อม ๆ กัน ซึ่งอาจจะใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่บรรพบุรุษของเขาได้เคยปฏิบัติมาใช้ให้เป็นประโยชน์ได้หรืออาจนำเทคโนโลยีใหม่ ๆ เข้ามาในการอนุรักษ์ดินและน้ำ แนวทางในการจัดการที่ถูกต้องและเหมาะสมกับสภาพพื้นที่นั้น ๆ โดยที่ชุมชนจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่การวางแผนไปจนถึงขั้นตอนของการปฏิบัติ และผลประโยชน์ที่พึงจะได้รับจากสิ่งที่เกิดขึ้น ได้มีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายของกระบวนการมีส่วนร่วมไว้ ผู้วิจัยขอนำมาประกอบพอเป็นสังเขปได้ดังนี้

ธีระพงษ์ แก้วหาวงษ์ (2544: 3) จำแนกเป็น 3 ระดับ คือ

ระดับที่ 1 ระดับการมีส่วนร่วมเทียม (Pseudo-participation) หรือการมีส่วนร่วมแบบถูกกระทำ (Passive participation) การมีส่วนร่วมในระดับนี้ผู้เข้าร่วมไม่มีอำนาจใด ๆ ในการตัดสินใจ แต่เป็นกระทำตามการตัดสินใจของบุคคลอื่นเท่านั้น

ระดับที่ 2 ระดับการมีส่วนร่วมแบบบางส่วน (Partial participation) การมีส่วนร่วมในระดับนี้ ผู้เข้าร่วมมีส่วนร่วมในการเสนอความคิดเห็น แต่อำนาจการตัดสินใจ จะอยู่ที่บุคคลอื่น

ระดับที่ 3 ระดับการมีส่วนร่วมที่แท้จริง (Genuine participation) การมีส่วนร่วมในระดับนี้ ความคิดเห็นของบุคคลที่เข้าร่วมได้รับการรับฟัง และยอมรับเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าอำนาจการตัดสินใจอยู่ที่ผู้เข้าร่วมนั่นเอง

การมีส่วนร่วม หมายถึง การร่วมมือร่วมใจ การประสานงาน ความรับผิดชอบ หรือหมายถึง การทำงานร่วมกับกลุ่มเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ด้วยความตั้งใจ โดยดำเนินการอย่างถูกจังหวะและเหมาะสมทั้งด้วยความรู้สึกร่วมกันและสามารถเชื่อถือได้ ระดับของการมีส่วนร่วม

1) ระดับการตัดสินใจ (Decision-making) ในระดับนี้ประชาชนจะเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผน และจัดการกับกิจกรรมการพัฒนาด้วยตัวของเขาเอง การมีส่วนร่วมในระดับนี้ถือว่าเป็นการรับผิดชอบด้วยตนเอง (Level of responsibility by themselves)

2) ระดับการร่วมมือ (Cooperation) ในระดับนี้ประชาชนจะให้ความร่วมมือต่อแผนงานที่ริเริ่มโดยหน่วยงานภายนอก ซึ่งอาจต้องการความเสียสละจากประชาชนในด้านเวลา ทรัพยากร และแรงงาน เพื่อช่วยให้โครงการประสบความสำเร็จ การมีส่วนร่วมในระดับนี้ถือว่าเป็นการมีส่วนร่วมในระดับที่ยอมรับได้ (Acceptable level of participation)

3) ระดับการใช้ประโยชน์ (Utilization) ในระดับนี้ประชาชนจะยอมรับและใช้ประโยชน์จากบริการที่ได้วางไว้ให้เป็นการมีส่วนร่วมในระดับการยอมรับบริการเท่านั้น

กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม (2543) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นรูปแบบหนึ่งของแนวความคิดในการกระจายอำนาจจากส่วนกลางมาสู่ส่วนท้องถิ่นเพราะประชาชนในท้องถิ่นคือผู้รู้ปัญหาและความต้องการของท้องถิ่นตนเองดีกว่าผู้อื่น การมีส่วนร่วมของประชาชน ยังเป็นการเปิดกว้างในความคิดเห็นโดยการสื่อสารสองทางในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับประชาชน ซึ่งในแต่ละประเด็นนั้นไม่สามารถใช้เกณฑ์ใดเกณฑ์หนึ่งมาตัดสินใจได้เหมือนกัน

เจลิยว บุรีภักดี และคณะ (2545: 113) กล่าวถึง ความหมายการมีส่วนร่วมว่าเป็นการเข้าร่วมอย่างแข็งขันของกลุ่มที่มีส่วนได้ส่วนเสียในทุกขั้นตอนของโครงการพัฒนาชนบท การมีส่วนร่วมต้องเป็นไปในรูปที่ผู้รับการพัฒนาเข้ามามีส่วนกระทำให้เกิดการพัฒนา มิใช่เพียงเป็นผู้รับการพัฒนาลดไป การที่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดที่ไม่เคยได้เข้าร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ หรือเข้าร่วมการตัดสินใจ หรือเคยเข้าร่วมด้วยเล็กน้อยได้เข้าร่วมด้วยมากขึ้นเป็นไปอย่างมีสภาพเสมอภาค มิใช่เพียงมีส่วนร่วมอย่างผิวเผินแต่เข้าร่วมด้วยแท้จริงยิ่งขึ้น การเข้าร่วมนั้นต้องเริ่มตั้งแต่ขั้นแรกจนถึงขั้นสุดท้ายของโครงการและการมีส่วนร่วมมักเป็นสิ่งที่ผู้ด้อยโอกาส ขอแบ่งอำนาจจากผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่า เพื่อปรับปรุงวิถีชีวิตตนให้ดีขึ้น

สรุปการมีส่วนร่วมว่า หมายถึง การที่ประชาชนแสดงเจตนาทั้งด้วยการให้ความเห็นและการลงมือกระทำ เพื่อแก้ไขปัญหาหรือดำเนินการพัฒนาเพื่อให้เกิดผลในอันที่จะนำการเปลี่ยนแปลงในทางที่

ชอบที่ควรเป็นประโยชน์ต่อตนเอง กลุ่มชน และสังคมโดยรวม โดยผลที่เกิดขึ้นเป็นความตั้งใจที่แท้จริงของประชาชน

เฉลียว บุรีภักดี และคณะ, 2542: 116) ได้กล่าวถึงขั้นตอนการพัฒนาไว้ 5 ขั้นตอน ดังนี้

1) ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหา การพิจารณาปัญหาและจัดลำดับความสำคัญของปัญหา

2) ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหาสาเหตุแห่งปัญหา

3) ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหาและพิจารณาแนวทางวิธีการในการแก้ปัญหา

4) ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหา

5) ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการประเมินผลกิจกรรมการพัฒนา

กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาจะต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจที่จะกำหนดปัญหาและความต้องการด้วยตนเอง โดยเฉพาะในขั้นตอนของการวางแผนแก้ไขปัญหามีได้แบ่งการมีส่วนร่วมออกเป็น 4 แบบ คือ

1) การมีส่วนร่วมตัดสินใจ (Decision making) ประกอบด้วย การริเริ่มตัดสินใจ ดำเนินการตัดสินใจและตัดสินใจปฏิบัติการ

2) การมีส่วนร่วมปฏิบัติการ (Implementation) ประกอบด้วย การสนับสนุน ทรัพยากร การบริหาร การประสานความร่วมมือ

3) การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ (Benefits) ประกอบด้วย ผลประโยชน์ด้านวัสดุ ด้านสังคม และส่วนบุคคล

4) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation)

ปัจจัยพื้นฐานในการระดมการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ 3 ประการ คือ

1) ปัจจัยของสิ่งจูงใจ มีลักษณะเหตุผล 2 อย่างคือ การมองเห็นว่าตนจะได้รับผลประโยชน์ตอบแทนในสิ่งที่ทำไป และการที่ได้รับการบอกกล่าวหรือชักชวนจากเพื่อนให้เข้าร่วมโดยมีสิ่งจูงใจเป็นตัวนำ

2) ปัจจัยโครงสร้างของช่องทางในการเข้ามีส่วนร่วม เนื่องจากการเข้ามีส่วนร่วมไม่ได้มีการจัดรูปแบบความสัมพันธ์ที่เหมาะสม เช่น ภาวะผู้นำ กฎระเบียบ แบบแผน ดังนั้นจึงมีลักษณะดังนี้

2.1) เปิดโอกาสให้ทุก ๆ คน ในชุมชนมีโอกาสเข้าร่วมพัฒนาในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง ทั้งที่เป็นการเข้าร่วมในรูปแบบโดยตรงหรือตัวแทน

2.2) มีเวลากำหนดที่ชัดเจน เพื่อให้ผู้เข้าร่วมสามารถกำหนดเงื่อนไขของตนเองได้ตามสภาพความเป็นจริง

2.3) กำหนดลักษณะของกิจกรรมให้แน่นอนว่าจะทำอะไร

2.4) ปัจจัยอำนาจในการส่งเสริมกิจกรรมของการมีส่วนร่วม กิจกรรมการมีส่วนร่วมที่ผ่านมาแม้จะเป็นการเห็นด้วย มีโอกาสเข้าร่วมของประชาชนแต่ไม่อาจกำหนดเป้าหมายวิธีการหรือผลประโยชน์ของกิจกรรมได้ เพราะต้องขึ้นอยู่กับกำหนัด และการจัดสรรของเจ้าหน้าที่ของรัฐ ซึ่งจุดนี้เองเป็นเงื่อนไขที่ไม่อาจก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมที่แท้จริงได้

กล่าวโดยสรุปการมีส่วนร่วม หมายถึง การทำงานร่วมกันในกิจกรรมของชุมชน หมู่บ้านโดยร่วมกันคิดหาแนวทางวิธีการในการดำเนินงาน ตัดสินใจเลือกแนวทางที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานลงมือปฏิบัติร่วมกันหรือให้การสนับสนุน และติดตามการดำเนินงานในกิจกรรมที่ตัดสินใจร่วมกัน ไร่รวมทั้งรับประโยชน์จากกิจกรรมที่ดำเนินการนั้น ๆ ร่วมกัน เพื่อนำมาใช้ในพื้นที่วิจัยชุมชนตาตไฮบ้านแมตสามัคคี

2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2537: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่องปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ต่อบทบาทการอนุรักษ์น้ำของประชาชนตำบลบางสวน อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา ผลการวิจัยพบว่า ลักษณะการดำรงชีวิตของท้องถิ่นมีความผูกพันกับแม่น้ำ บางปะกง คนรุ่นเก่ายังคงรักษาวัฒนธรรมประเพณี เป็นที่เคารพของคนรุ่นใหม่ การส่งเสริมปลูกฝังให้เกิดการอนุรักษ์น้ำควรจัดทำเป็นหนังสือเสริมความรู้ที่เหมาะสมกับท้องถิ่น ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ต่อบทบาทการอนุรักษ์น้ำในแม่น้ำบางปะกง คือ ปัจจัยส่วนบุคคล ได้แก่ เพศ อายุ ระดับ การศึกษา จำนวนสมาชิกในครัวเรือน อาชีพ รายได้เฉลี่ยต่อเดือน ปัจจัยความจงรักภักดีต่อ ท้องถิ่น และปัจจัยความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ในแม่น้ำบางปะกง บทบาทของประชาชนตำบล บางสวนอยู่ในระดับต่ำ ปัญหาที่มีผลต่อบทบาทการอนุรักษ์ของประชาชนตำบลบางสวน คือ การขาดความร่วมมือการอนุรักษ์น้ำ ส่วนอุปสรรค คือ ความไม่เพียงพอของงบประมาณ การวางแผนงาน/โครงการ การให้ข้อมูลเกี่ยวกับการอนุรักษ์น้ำในแม่น้ำในแม่น้ำบางปะกงข้อเสนอแนะจากการวิจัย ควรพัฒนาการศึกษา จัดทำหลักสูตรการเรียนการสอน เน้นความรู้ เกี่ยวกับสิทธิเสรีภาพตามกฎหมายของประชาชนในท้องถิ่นให้ทั่วถึง ส่งเสริมแรงจูงใจให้เกิดความร่วมมือในการพัฒนา และความร่วมมือในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เร่งส่งเสริม และกระจายการศึกษา โดยการจัดหลักสูตรที่ให้ความรู้ด้านสิทธิตามกฎหมายและความรู้เกี่ยวกับ การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นควบคู่กัน โดยอาศัยพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 การศึกษาขั้นพื้นฐาน 12 ปี โดยไม่เสียค่าใช้จ่าย และการศึกษาตลอดชีวิต เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ อย่างต่อเนื่อง ส่งเสริมภูมิปัญญาชาวบ้านอย่างแท้จริง ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่จะส่งเสริมระบอบประชาธิปไตยในท้องถิ่น โดยให้มีลักษณะหลักสูตรฉบับท้องถิ่น

งานวิจัยนี้แสดงให้เห็นถึงการรักษาวัฒนธรรมประเพณี ภูมิปัญญาในการอนุรักษ์น้ำและ ทบทวนบทบาทในการจัดการน้ำ

พัชรี อาจหาญ (ม.ป.ป. : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง การปรับตัวขององค์กรเพื่อการชลประทานท้องถิ่น ต่อกระบวนการแทรกแซงระบบสาธารณะของรัฐ ศึกษากรณี การจัดการเหมืองฝาย จาก

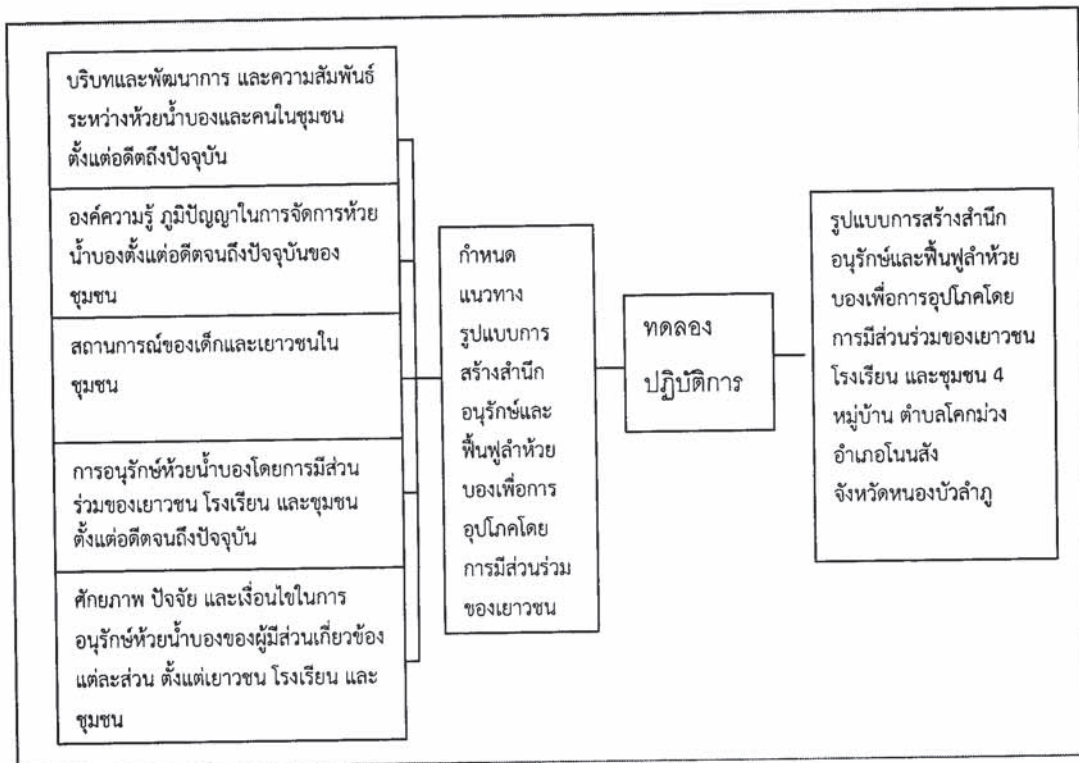
การศึกษา พบว่า ประการที่ 1 ขบวนการแทรกแซงระบบสาธารณะต่อการจัดการน้ำของท้องถิ่นเป็นระบบเดียวกับการพัฒนาชลประทานของรัฐ “การพัฒนา” นี้ได้ถูกใช้เป็นเครื่องมือในการขยายอำนาจรัฐเพื่อควบคุมการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นมากกว่าจะเป็น “เป้าหมาย” ในการแก้ไขปัญหาการจัดการน้ำของท้องถิ่นอย่างแท้จริง ดังนั้นรัฐได้ใช้อำนาจในการจัดการน้ำของท้องถิ่นมาเป็นการจัดการน้ำของระบบราชการเกือบทั้งหมด ประการที่ 2 ในการดำเนินงานเพื่อการชลประทานของรัฐนั้น มีกลไกที่ประกอบไปด้วยกลไกของระบบราชการ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร บริษัทธุรกิจก่อสร้างภายในท้องถิ่น กลุ่มธุรกิจการเกษตร ผู้นำแบบเป็นทางการและผู้นำแบบไม่เป็นทางการ กลไกเหล่านี้จะมีส่วนผลักดันให้การจัดการน้ำของท้องถิ่นเปลี่ยนแปลงไปเป็นการชลประทานของรัฐ อันเนื่องมาจากผลประโยชน์ทางธุรกิจและทางการเมือง กลุ่มเหล่านี้อาจเรียกว่า “กลุ่มฉันทอำนาจ” ซึ่งกลุ่มนี้สามารถจะมีผลประโยชน์ที่สอดคล้องและเกื้อหนุนกัน กลุ่มฉันทอำนาจต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นกลุ่มหลักที่จะสร้างวาทกรรมใหม่ของรัฐในรูปของการใช้เทคโนโลยี ที่ทันสมัย ระบบชลประทานของรัฐซึ่งมองข้ามความสำคัญของระบบการจัดการน้ำของท้องถิ่น ในพื้นที่ทำการศึกษา

ผลกระทบของการพัฒนาชลประทานของรัฐที่มีต่อชุมชนที่สำคัญแบ่งเป็น ประการที่ 1 มีผลกระทบต่อประสิทธิภาพในการจัดการน้ำของท้องถิ่น ทำให้ลดลงจากเดิม อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงการใช้เทคโนโลยี โครงสร้างการจัดการองค์กร และรูปแบบของการจัดการน้ำของท้องถิ่น ประการที่ 2 มีผลกระทบต่อสถานภาพทางอำนาจขององค์กร ทำให้อำนาจในการจัดการน้ำของท้องถิ่นได้ถูกเปลี่ยนแปลงไปเป็นการพัฒนาชลประทาน ดังนั้นอำนาจของรัฐได้เข้ามามีบทบาทในการจัดการน้ำหรือควบคุมการใช้น้ำมากกว่าอำนาจขององค์กรชาวบ้าน ผลกระทบที่เกิดจากการแทรกแซงของรัฐ เกษตรกรมิได้นิ่งเฉยรับการเปลี่ยนแปลงแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่ได้มีการปรับตัวเพื่อไม่ให้กระทบต่อหลักประกันหรือความมั่นคงในการใช้น้ำ เช่น เกษตรกรอาจหันกลับไปรื้อฟื้นเทคโนโลยีระบบเหมืองฝายดั้งเดิม และนำไปปรับใช้ใหม่ตามแหล่งน้ำที่พอจะนำมาปรับใช้ได้ องค์กรจัดการน้ำของท้องถิ่นได้ปรับตัวเพื่อเป็นหน่วยงานที่ตรวจสอบการพัฒนาชลประทานของรัฐ องค์กรจัดการน้ำของท้องถิ่นจะค้นหาวิธีการจัดการน้ำเพื่อให้การจัดการน้ำที่มีอยู่มีประสิทธิภาพมากขึ้น และเกษตรกรอาจจะปรับแผนการเพาะปลูกให้สอดคล้องกับระบบการชลประทานของรัฐ หรืออาจหลีกเลี่ยงที่จะรับน้ำจากระบบชลประทานไปเลย

ศรัณย์ ปัญญา (2545 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง การศึกษาระบบการจัดการทรัพยากรน้ำเพื่อการเกษตรของชุมชน เกษตรกลุ่มน้ำปิง ตำบลสบแม่ข่า อำเภอดง จังหวัดเชียงใหม่ ผลการวิจัยพบว่า 1. สภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษาวิจัย ตำบลสบแม่ข่าตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก ของอำเภอดงห่างจากตัวอำเภอดง เป็นระยะทาง 8 กิโลเมตรและห่างจากตัวเมือง เชียงใหม่ไปทางทิศใต้ 15 กิโลเมตร มีเนื้อที่ทั้งหมด 4.5 ตารางกิโลเมตร ภูมิประเทศเป็นที่ลุ่ม เหมาะสำหรับการเกษตร มีแม่น้ำปิง คลองแม่ข่า เหมืองพญาบานันไหลผ่าน มีทางระบายน้ำไหลลงสู่ แม่น้ำปิง มีประชากรทั้งสิ้น 2,240 คน อาชีพหลักคือ เกษตรกรรม รองลงมาคืออาชีพรับจ้าง ศักยภาพของชุมชน การปกครองท้องถิ่น โดยองค์การบริหารส่วนตำบลมีรายได้จากการสนับสนุนจากภาครัฐและ เก็บภาษีปีละประมาณ 2.5 ล้านบาท การรวมกลุ่มเพื่อพัฒนาหมู่บ้าน มีกลุ่มข่าวสาร จำนวน 5 กลุ่ม ๆ ละ หนึ่งหมู่บ้าน และกลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้าสตรี 1 กลุ่ม กลุ่ม

สถานสำหรับหาปลา 1 กลุ่ม โดยได้รับเงินสนับสนุนจากกองทุนพัฒนาหมู่บ้าน 2. ผลการศึกษาวิจัยระบบการจัดการน้ำเพื่อการเกษตรพบว่า ชุมชนเกษตรกรตำบลสบแม่ข่า ใช้น้ำจากคลองแม่ข่า และน้ำจากโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาแม่แตง ทั้ง 5 หมู่บ้านได้รับผลกระทบจากน้ำทิ้งของชุมชนเมืองเชียงใหม่ ส่วนการใช้น้ำจากโครงการ ส่งน้ำและบำรุงรักษาแม่แตงนั้นเริ่มใช้ปี 2512 โดยมีพื้นที่เป้าหมายหมู่ที่ 3, 4, 5 การใช้น้ำของชุมชนเกษตรกรจากแหล่งน้ำทั้ง 2 แห่งไม่เพียงพอเมื่อถึงฤดูแล้ง การบริหารจัดการน้ำจะเป็นแบบเลือกผู้มีความรู้เกี่ยวกับน้ำในระดับดี โดยมี แก่เหมืองเป็นหัวหน้า 3. ผลการศึกษาวิจัยพฤติกรรมกรรมการใช้น้ำเพื่อการเกษตร พบว่ามีการใช้น้ำอย่าง ประหยัดและถูกวิธีพอใช้ การใช้สารเคมีผสมกับการใช้น้ำรดพืชผลทางการเกษตรยังต้อง ปรับปรุง เช่นการใชยาฆ่าหญ้า หรือยาฆ่าแมลง ฆ่าหอยเชอรี่ ยังไม่ถูกวิธี เมื่อมีการใช้เคมีภัณฑ์เหล่านี้ เกษตรกรบางส่วนแต่งตัวไม่มีติดเวลาฉีดยาฆ่าแมลง และเมื่อมีการ ใชยาฆ่าแมลงแล้วมักทิ้งขว้างขวดทั่วไปโดยไม่ฝังกลบ เกษตรกรบางส่วนยังเก็บเกี่ยวพืชผลจำหน่ายก่อนกำหนด 4. ผลการศึกษาปัญหาการใช้น้ำพบว่าปัญหาน้ำในหน้าแล้งไม่พอใช้สำหรับการเกษตร กรรมเพราะการแบ่งปันน้ำ ไม่เพียงพอและเหมืองพญาบ้านสันตันเงินตามต้นน้ำ คือ หมู่ 1, 2 มีน้ำพอใช้เกือบตลอดปี แต่หมู่ 3, 4, 5 ไม่พอใช้ปัญหาน้ำเสียจากน้ำทิ้ง ในตัวเมืองเพราะคนในเมืองปล่อยน้ำเสียลงสู่เหมืองแม่ข่า และความไม่แน่ใจความสะอาด ของบ่อน้ำเสียและปัญหาจากการใชยาฆ่าแมลง ยาฆ่าหญ้าไม่ถูกวิธี ปัญหาการ จัดการน้ำที่ดีเพราะขาดการเอาใจใส่ จากผู้เกี่ยวข้องระดับอำเภอและ นักวิชาการ ที่มีความรู้เกี่ยวกับการบริหารจัดการน้ำที่มีความรู้และประสบการณ์ 5. ผลการศึกษาวิจัยวิธีแก้ไขและพัฒนาการจัดการน้ำเพื่อการเกษตร จากการประชุมร่วมกับผู้นำชุมชนนักวิชาการ และสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล พบว่าแนวทางแก้ไขคือ ให้มีการรื้อฟื้นสร้างฝายแม่ข่าหวาก ซึ่งเป็นฝายดั้งเดิม ขึ้นมาใหม่ ทำการขุดลอกคลองเหมืองพญาบ้านสัน ให้องค์การบริหารส่วนตำบลจัดคณะ กรรมการแก้ไขปัญหาน้ำเสียจากคลองแม่ข่า ส่วนการบริหารและจัดการน้ำที่ดีนั้นให้ปรึกษาสถาบันการศึกษาหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อหาวิธีการปรับปรุงหรือ พัฒนาต่อไป 6. แนวคิดในการแก้ปัญหการบริหารจัดการน้ำของนักวิชาการได้พบว่ นักวิชาการให้พัฒนาแหล่งน้ำ โดยกระบวนการ มีส่วนร่วมทั้งระยะสั้นและระยะยาว โดยใช้ภูมิ ปัญญาชาวบ้าน ใช้เหตุผลทางธรรมและเหตุผลซึ่งเป็นหลักการจัดการ ที่ง่ายต่อการปฏิบัติ ใช้ทรัพยากรน้ำเป็นแหล่งเรียนรู้ทางการศึกษาและท่องเที่ยว เชิงอนุรักษ์ เพื่อให้ชุมชนตระหนักถึง คุณค่าและประโยชน์จากแหล่งน้ำต่อไป

2.5 กรอบแนวคิดในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อค้นหารูปแบบการสร้างสำนึกอนุรักษ์และฟื้นฟูห้วยบองเพื่อการอุปโภคโดยการมีส่วนร่วมของเยาวชน โรงเรียน และชุมชน 4 หมู่บ้าน ตำบลโคกม่วง อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู โดยศึกษา 1) บริบทและพัฒนาการ และความสัมพันธระหว่างห้วยน้ำบองและคนในชุมชนตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน 2) องค์ความรู้ ภูมิปัญญาในการจัดการห้วยน้ำบองตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันของชุมชน 3) สถานการณ์ของเด็กและเยาวชนใน 4) การอนุรักษ์ห้วยน้ำบองโดยการมีส่วนร่วมของเยาวชน โรงเรียน และชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และ 5) ศักยภาพ ปัจจัย และเงื่อนไขในการอนุรักษ์ห้วยน้ำบองของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องแต่ละส่วน ตั้งแต่เยาวชน โรงเรียน และชุมชน จากนั้นนำข้อมูลมาวิเคราะห์ร่วมกันกำหนดแนวทางและทดลองปฏิบัติการเพื่อค้นหา รูปแบบการสร้างสำนึกอนุรักษ์และฟื้นฟูห้วยบองเพื่อการอุปโภคโดยการมีส่วนร่วมของเยาวชน โรงเรียน และชุมชน 4 หมู่บ้าน ตำบลโคกม่วง อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู

บทที่ 3

กระบวนการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการ โดยเน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนทุกระดับ เยาวชน หน่วยงาน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและโรงเรียน ดังนั้นหัวใจสำคัญของการวิจัยครั้งนี้ คือ การใช้การวิจัยเป็นเครื่องมือที่จะสร้างเงื่อนไขให้ชุมชนได้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ วิเคราะห์ปัญหา หาแนวทางแก้ไข กระบวนการวิจัยจึงเป็นส่วนในการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนในการจัดการศึกษา รูปแบบการสร้างจิตสำนึกการอนุรักษ์และฟื้นฟูห้วยน้ำบองเพื่อการอุปโภคบริโภคโดยเน้นการมีส่วนร่วม เพื่อให้คนในชุมชนเกิดความตระหนักในปัญหาร่วมกันและช่วยกันดูแลแหล่งน้ำอันเป็นแหล่งทำมาหากิน หลักของชุมชน ซึ่งการวิจัยครั้งนี้กระบวนการศึกษาวิจัย มีดังนี้

3.1 ขอบเขตการวิจัย

3.1.1 เนื้อหาการวิจัย

- 1) ศึกษาพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของห้วยน้ำบองกับชุมชนทั้งการเปลี่ยนแปลงเชิงนิเวศและการเปลี่ยนแปลงเชิงความสัมพันธ์
- 2) ศึกษาข้อมูลบริบทชุมชนได้แก่ ประวัติศาสตร์ชุมชนวัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อ และวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชน อาชีพและรายได้ชุมชน
- 3) ศึกษาโครงสร้างประชากรในชุมชน ได้แก่ ผู้นำ กลุ่มเครือญาติ กลุ่มชาติพันธุ์ และกลุ่มกิจกรรม
- 4) ศึกษาสถานการณ์ของเด็กและเยาวชนในพื้นที่ห้วยน้ำบอง
- 5) ศึกษาปัจจัยเงื่อนไขของการทำการอนุรักษ์ห้วยน้ำบองอย่างมีส่วนร่วมขององค์กรประกอบต่างๆ ทั้ง เยาวชน โรงเรียน และชุมชน
- 6) ศึกษาองค์ความรู้ ภูมิปัญญาในการจัดการห้วยน้ำบองตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน
- 7) ศึกษาการใช้ประโยชน์และการจัดการห้วยน้ำบองในการอุปโภคบริโภคระดับบุคคลครัวเรือนและระดับชุมชน
- 8) ศึกษารูปแบบการสร้างสำนึกอนุรักษ์และฟื้นฟูห้วยน้ำบองเพื่อการอุปโภคบริโภค

3.1.2 ขอบเขตพื้นที่

ขอบเขตด้านพื้นที่ในการวิจัยประกอบด้วยพื้นที่ 4 หมู่บ้าน ในเขตตำบลโคกม่วง อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู ได้แก่ หมู่ 1 บ้านโคกม่วง หมู่ 2 บ้านโคกศรีเรือง หมู่ 4 บ้านแมต และหมู่ 5 บ้านตาตไฮ

ขอบเขตด้านเนื้อหาของการวิจัยโครงการประกอบด้วย การรวบรวม ศึกษาบริบทและพัฒนาการ และความสัมพันธ์ระหว่างห้วยน้ำบองและคนในชุมชนองค์ความรู้ ภูมิปัญญาในการจัดการห้วยน้ำบอง สถานการณ์ของเด็กและเยาวชนในชุมชนการอนุรักษ์ห้วยน้ำบองการมีส่วนร่วมของเยาวชนโรงเรียน ชุมชนในเขตตำบลโคกม่วง อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู ได้แก่ หมู่ 1 บ้านโคกม่วง หมู่ 2 บ้านโคกศรีเรือง หมู่ 4 บ้านแมต และหมู่ 5 บ้านตาตไฮ

3.2 กลุ่มเป้าหมายประกอบด้วย

- 1) เยาวชนทั้งในและนอกระบบการศึกษาอายุ 13 – 25 ปี ทั้ง 4 หมู่บ้าน
- 2) ครอบครัวใน 4 หมู่บ้าน รวม 724 ครอบครัว ได้แก่ บ้านโคกม่วงจำนวน 249 ครอบครัว บ้านโคกศรีเรือง จำนวน 175 ครอบครัว บ้านตาตไฮ จำนวน 224 ครอบครัว และบ้านแมต จำนวน 76 ครอบครัว
- 3) คณะผู้บริหาร สมาชิก เจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบลโคกม่วง
- 4) ครูโรงเรียนตาตไฮบ้านแมตสามัคคีและครูโรงเรียนโคกม่วงประชาสรรค์

3.3 เครื่องมือเก็บข้อมูล

ประเด็นการวิเคราะห์เอกสาร

ผู้วิจัยสำรวจพื้นที่เบื้องต้นจากการสำรวจภาคสนาม แผนที่และภาพถ่ายทางอากาศ ลักษณะทางกายภาพของพื้นที่โดยรอบ เพื่อให้ทราบถึง แนวคิด วิถีชีวิต ความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณี รวมทั้งเก็บข้อมูลจากการสังเกตเพื่อให้ทราบถึงข้อมูลทางกายภาพ ลักษณะและรูปแบบที่อยู่อาศัยเพื่อนำมาประกอบการวิเคราะห์ ข้อมูลทุติยภูมิผู้วิจัยได้เก็บและสังเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารและตำราและข้อมูลจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้แก่ จปฐ.จากองค์การบริหารส่วนตำบลโคกม่วง ข้อมูลระบบนิเวศลำนํ้าจากหน่วยจัดการต้นน้ำลำพะเนียง อุทยานภูเก้าภูพานคำโรงเรียนตาตไฮบ้านแมตสามัคคี และครูโรงเรียนโคกม่วงประชาสรรค์

ประเด็นสัมภาษณ์

ใช้เก็บข้อมูลบริบทชุมชน บริบทลำนํ้าบอง ทั้งสภาพแวดล้อมทางด้านกายภาพและชีวภาพ รูปแบบการใช้ประโยชน์ของลำนํ้าค่านิยมและวัฒนธรรมประเพณีชุมชน ประวัติความเป็นมา ใช้การสัมภาษณ์กับผู้ให้ข้อมูลหลักที่เกี่ยวข้องจำนวน 40 คน ซึ่งประกอบไปด้วยคำถามแบบปลายเปิดทั้งหมด

แบบสังเกต

ทีมวิจัยได้สังเกตตามหมู่บ้านเป้าหมายที่อยู่ในพื้นที่ห้วยนํ้าบองจำนวน 4 หมู่บ้าน คือ บ้านโคกม่วง บ้านโคกศรีเรือง บ้านตาตไฮ บ้านแมต โดยมีผู้นำชุมชนเป็นผู้ประสานงานและทีมวิจัยแต่ละหมู่บ้านเป็นผู้สัมภาษณ์พร้อมชี้แจงให้เข้าใจวัตถุประสงค์ของการวิจัย คณะผู้วิจัยจะทำการสังเกตประกอบและทำการเก็บรวบรวมข้อมูล

3.4 การวิเคราะห์ข้อมูล

เพื่อวิเคราะห์ถึงรูปแบบการอนุรักษ์และฟื้นฟูห้วยนํ้าบองเพื่อการอุปโภคบริโภคโดยการมีส่วนร่วมของเยาวชนในชุมชนทำใน 2 ลักษณะคือ

การรวบรวมข้อมูล

ใช้วิธีรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสังเกตและแบบสัมภาษณ์กับกลุ่มเป้าหมายที่อยู่ในพื้นที่ลุ่มนํ้าบอง 4 หมู่บ้าน กลุ่มเป้าหมาย จำนวน 40 คน โดยมีหัวหน้าทีมวิจัยและคณะแต่ละกลุ่มย่อยเป็นผู้ชี้แจง

และทำความเข้าใจเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย ทีมวิจัยจะทำการสัมภาษณ์ สังเกตประกอบ และทำการเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มเป้าหมายเป็นรายบุคคล

การวิเคราะห์ข้อมูล

1) การสำรวจวิเคราะห์ข้อมูลเชิงลึกหรือวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ

2) การวิเคราะห์โดยวิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์

ทีมวิจัยนำข้อมูลจากการเก็บรวบรวมในประเด็นต่างๆ ทั้งหมดของพื้นที่ศึกษามารวบรวมและแยกแยะข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลออกมา แล้วเล่าให้คนในพื้นที่ฟังเพื่อตรวจสอบข้อมูลว่าถูกต้องหรือไม่ และยังขาดข้อมูลในเรื่องใดบ้าง มีข้อมูลอะไรบ้างที่ต้องเก็บเพิ่มเติม ซึ่งมีวิธีการในการวิเคราะห์ข้อมูลโดยการเชิญกลุ่มเป้าหมายที่ให้ข้อมูลและทีมวิจัยทุกคนเข้าร่วมวิเคราะห์ข้อมูลที่ทางทีมวิจัยได้รวบรวมมาเล่าให้ที่ประชุมได้รับทราบต่อนั้นก็จะมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันในเวทีเพื่อเติมเต็มข้อมูลหรือแยกแยะข้อมูลที่หลายคนเห็นว่าไม่ถูกต้องและต้องเก็บเพิ่มออกมา ทีมวิจัยก็จะช่วยกันเก็บประเด็นการพูดคุยแลกเปลี่ยนในเวทีเพื่อรวบรวมเรียบเรียงให้ถูกต้องต่อไป รวมทั้งจัดข้อมูลออกมาเป็นหมวดหมู่ว่าข้อมูลอันไหนเป็นประวัติศาสตร์ ข้อมูลอันไหนเป็นเรื่องการใช้ประโยชน์จากลำน้ำบอง ต่อกันนั้นทีมวิจัยก็จะรวบรวมเรียบเรียงข้อมูลเพื่อเขียนรายต่อไป

3.5 กิจกรรมการวิจัย

พัฒนาการโครงการ

1) ประชุมเตรียมหรือเรื่องงานวิจัย เมื่อวันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2555 ณ ห้องประชุมโรงเรียนชุมชนบ้านแมตตาดไฮสามัคคี ตำบลโคกม่วง อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู มีผู้เข้าร่วมคือ ครูจากโรงเรียน 4 คน, ผู้นำ/ผู้ปกครอง 22 คน-เยาวชนจำนวน 30 คน รวม 56 คน โดยมีวัตถุประสงค์ คือเพื่อทำความเข้าใจกันระหว่างผู้นำกับเยาวชน แลกเปลี่ยนแนวคิด ทีมวิจัยเดิมทดลองตั้งคำถามกับพื้นที่วิจัยใหม่เพื่อทำความเข้าใจทีม

2) ประชุมชี้แจงงานวิจัย /พัฒนาโจทย์วิจัย เมื่อวันที่ 12 กุมภาพันธ์ 2555 ณ ห้องประชุมโรงเรียนชุมชนบ้านแมตตาดไฮสามัคคี ตำบลโคกม่วง อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู ผู้เข้าร่วมประชุมคือครูจากโรงเรียนชุมชนบ้านแมตตาดไฮสามัคคี 2 คน, ผู้นำ/ผู้ปกครอง 26 คน, เยาวชนจำนวน 30 คน ผู้ประสานงานและผู้ช่วยฯ ศูนย์ประสานงานหนองบัวลำภู รวม 60 คน โดยมีวัตถุประสงค์ คือเพื่อทำความเข้าใจกัน แลกเปลี่ยนแนวคิด, วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น และตั้งคำถามกับพื้นที่วิจัยอยากรู้เรื่องอะไร

3) เวทีถกแถลงขอเสนอโครงการ เมื่อวันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2555 ณ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม มีผู้เข้าร่วมประชุมคือ ดร.โกมล สนั่นก้อง ดร.กนกพร รัตนสุธีระกุล นายวิเชียร สอนจันทร์ นายปกป้อง บุโรทกานนท์ และนายพิภพ หัสสา จากผลการประชุมทีมถกแถลงมีข้อเสนอแนะเพิ่มเติม ดังนี้ 1) เพิ่มเติมเนื้อหาที่เชื่อมโยงระหว่างลำน้ำกับเด็ก 2) เพิ่มเติม เนื้อหาลำน้ำบอง การใช้ประโยชน์ของชุมชนกับน้ำและความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับลำน้ำว่ามีการรวมตัวกันหรือไม่ วิถีเด็กในชุมชนเป็นอย่างไร มีปรากฏการณ์อย่างไร และวิถีเด็กมีความสัมพันธ์กับวิถีน้ำอย่างไร อาทิเช่น น้ำเกี่ยวกับเด็ก โดยเพิ่มเติมเนื้อหาเชิงลึกพอสมควร 3) ดูเหมือนเป้าหมายโครงการจะสนใจจิตอาสา และการอนุรักษ์และฟื้นฟู ซึ่งทั้ง

สองตัวนี้มีความสัมพันธ์กันอยู่ 4) การอนุรักษ์พันธุ์พันธุ์จะนำไปสู่การแก้ปัญหาลำน้ำ ซึ่งอาจจะนำมาซึ่งทักษะของเด็ก 5) เพิ่มเติมให้เห็นบริบทของเด็กอย่างชัดเจน เพื่อที่จะวิเคราะห์เด็กและเรื่องที่สัมพันธ์กัน รวมไปถึงการวิเคราะห์กลุ่มผู้เกี่ยวข้องทบทวนฐานเดิมในการฟื้นฟูและอนุรักษ์ลำห้วยก่อนที่จะเคลื่อนโครงการ

4) ประชุมพัฒนาโจทย์เพิ่มเติมจากข้อเสนอแนะเวทีกลั่นกรอง ณ ห้องประชุมโรงเรียนชุมชนบ้านแมต ตาดไฮสามัคคี ตำบลโคกม่วง อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู ผู้เข้าร่วมประชุม คือผู้นำ/ผู้ปกครอง 29 คน, ผู้อำนวยการโรงเรียน 1 คน, ทีมเยาวชน 33 คน, ผู้แทน อบต. 3 คน, ผู้ประสานงานผู้ช่วยฯ ศูนย์ประสานงานหนองบัวลำภู รวม 67 คน โดยมีวัตถุประสงค์คือเพื่อวิเคราะห์ปัญหาของชุมชนเลือกปัญหาที่จะทำวิจัย, พิจารณาเลือกหัวข้อในการวิจัย, เลือกหัวหน้าทีมวิจัยและทบทวนข้อเสนอแนะจากเวทีพิจารณาที่มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

5) การเตรียมทีมวิจัย ณ ศูนย์ฝึกอาชีพชนบทจังหวัดหนองคาย เมื่อวันที่ 8 - 10 มิถุนายน 2555 เพื่อทำความเข้าใจถึงวัตถุประสงค์และเป้าหมายของงานวิจัยในครั้งนี้ นอกจากนี้ยังได้ทำความเข้าใจเกี่ยวกับวิธีการสร้างเครื่องมือในการเก็บข้อมูลจากการเข้าร่วมประชุมทำให้ตัวแทนที่เข้าร่วมประชุมเกิดความรู้ความเข้าใจมีความชัดเจนมองเห็นแนวทางในการดำเนินงานในอันที่จะนำความรู้ที่ได้รับจากการประชุมไปขยายผลให้ทีมวิจัยตลอดทั้งคนในชุมชนทั้ง 4 หมู่บ้านที่เป็นพื้นที่วิจัยซึ่งประกอบไปด้วย บ้านโคกม่วง บ้านโคกศรีเรื่อ บ้านแมต และบ้านตาดไฮ มีความรู้ความเข้าใจในวัตถุประสงค์ของงานวิจัยตลอดจนเกิดความตระหนักที่จะร่วมมือกันหาแนวทางในการอนุรักษ์ และฟื้นฟูลำห้วยบอง

6) จัดประชุมทีมวิจัย หลังจากทีมวิจัยได้ส่งตัวแทนเข้าร่วมประชุมในวันที่ 8 - 10 มิถุนายน 2555 แล้วในวันที่ 10 กรกฎาคม 2555 หัวหน้าทีมวิจัยได้นัดประชุมสมาชิกและเชิญตัวแทนคนในชุมชนเข้าร่วมประชุมเพื่อชี้แจงเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ในการจัดทำวิจัยและรูปแบบในการทำงาน ณ โรงเรียนตาดไฮบ้านแมตสามัคคี เพื่อทำความเข้าใจถึงวัตถุประสงค์และเป้าหมายของงานวิจัยในครั้งนี้ นอกจากนี้ยังได้ทำความเข้าใจเกี่ยวกับวิธีการสร้างเครื่องมือในการเก็บข้อมูลจากการเข้าร่วมประชุมทำให้ตัวแทนที่เข้าร่วมประชุมเกิดความรู้ความเข้าใจมีความชัดเจนมองเห็นแนวทางในการดำเนินงาน

การเก็บข้อมูลและรวบรวมข้อมูล

1. ประชุมวางแผนสร้างเครื่องมือ สร้างแบบสอบถาม และแบ่งกลุ่มเพื่อเก็บข้อมูล ระหว่างวันที่ 21 - 23 กรกฎาคม 2555 ณ โรงเรียนตาดไฮบ้านแมตสามัคคี ผู้เข้าร่วมประชุม 80 คน การประชุมเป็นการวางแผนในการเก็บข้อมูล ซึ่งมีดังนี้

1) การสังเกตเป็นวิธีการหนึ่งที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัยโดยใช้ผู้สังเกต แล้วผู้สังเกตเป็นฝ่ายบันทึกสิ่งที่สังเกตได้ อาจบันทึกได้หลายวิธีเช่น การเขียน การอัดเสียงลงในแถบบันทึกเสียง บันทึกเหตุการณ์ไว้ในแถบวีดิทัศน์วิธีการสังเกตเหมาะสำหรับศึกษาพฤติกรรมของบุคคลและปรากฏการณ์ต่างๆ

2) การสัมภาษณ์เป็นการพูดคุยพบปะกัน โดยผู้สัมภาษณ์เป็นฝ่ายซักถาม ผู้ตอบก็ตอบโดยการพูด แล้วผู้สัมภาษณ์จะบันทึกการสัมภาษณ์ซึ่งเป็นวิธีการสื่อสารสองทางมีการสนทนาระหว่างผู้มีข้อมูลกับผู้ที่ต้องการทราบข้อมูลเป็นการถามตอบกันโดยตรงหากมีข้อสงสัย หรือเข้าใจไม่ชัดเจนก็ทำความเข้าใจในทันที เป็นการสร้างความมั่นใจให้ทั้งผู้ตอบและผู้ศึกษา

3) การระดมสมอง กำหนดประเด็นที่ต้องการระดมสมอง เช่น การตั้งประเด็นในเชิงของคำถาม ให้ทีมวิจัยร่วมระดมสมอง โดยมีการเตรียมระดมสมองเป็นกลุ่มย่อย 4 กลุ่มหลักคือ กลุ่มบ้านแมต กลุ่มบ้านตาดไฮ กลุ่มบ้านโคกศรีเรือง และกลุ่มบ้านโคกม่วง ได้ดำเนินการดังนี้

(3.1) กำหนดประเด็นที่ต้องการระดมสมองให้ชัดเจน ซึ่งประเด็นที่ระดมสมองคือศึกษาบริบทพัฒนาการและความสัมพันธ์ของห้วยน้ำบอง สภาพชุมชนในบริเวณห้วยน้ำบอง สัตว์ในห้วยน้ำบอง ความผูกพันกับชุมชนห้วยน้ำบอง ปัจจัยและเงื่อนไขในการอนุรักษ์ลุ่มน้ำบอง ท่านจะมีวิธีการอนุรักษ์ห้วยน้ำบองให้กลับคืนสู่สภาพในอดีตได้อย่างไร มีการตั้งประเด็นในเชิงของคำถาม ให้ผู้ร่วมระดมสมองเข้าใจร่วมกัน

(3.2) มีการเตรียมเวทีระดมสมองโดยการจัดเป็นกลุ่มย่อย เตรียมกระดาษ บันทึกลงและแผ่นกระดาษ เตรียมความพร้อมของวิทยากร

(3.3) มีการจดบันทึกรายละเอียดการสนทนา การอภิปรายการตั้งประเด็นคำถาม

(3.4) ใช้กระบวนการระดมสมองแบบมีส่วนร่วม มีการเปิดประเด็น มีการเปิดโอกาสให้ผู้นำชุมชนมีการอภิปรายอย่างกว้างขวาง มีการรับฟังอย่างตั้งใจและโต้ตอบอย่างสร้างสรรค์ ทำข้อสรุปในประเด็นที่อภิปรายและบันทึกสรุป

2. การเก็บข้อมูลการวิจัย การสำรวจภาคสนาม เป็นการเข้าสนาม หรือการลงพื้นที่สู่ชุมชน ในช่วงระหว่างเดือน สิงหาคม – เดือนตุลาคม เหตุผลที่ใช้เวลานาน เนื่องจากข้อจำกัดด้านการประกอบอาชีพของชาวบ้าน กล่าวคือ ชาวบ้านบางกลุ่มก็ไปหาปลา ทำการเกษตร อีกทั้งเป็นฤดูฝน ยากแก่การลงพื้นที่ชุมชน

3. ประชุมสรุปข้อมูลเพื่อเตรียมการจัดทำเวทีประชาคม วันที่ 6 พฤศจิกายน 2555 ผู้เข้าร่วมทีมวิจัย 60 คน เพื่อเตรียมข้อมูลสร้างความเข้าใจร่วมกันของคนในชุมชน และนำข้อมูลที่ได้จากการลงพื้นที่มารวบรวมเพื่อวิเคราะห์ข้อมูลและจัดทำเล่มรายงานวิจัย

4. การจัดเวทีประชาคม หลังจากที่ทีมวิจัยได้ลงพื้นที่เพื่อทำการเก็บข้อมูลในอันที่จะได้มาซึ่งคำตอบตาม คำถามวิจัยและเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้อง ทีมวิจัยได้จัดเวทีประชาคม เพื่อตรวจสอบข้อมูลซึ่งได้ดำเนินการในวันที่ 19 - 20 มกราคม 2556 ณ โรงเรียนโคกม่วงประชาสรรค์ มีผู้เข้าร่วม 80 คน

จากการจัดเวที เพื่อเก็บข้อมูลประเด็นบริบทชุมชนและข้อมูลลำน้ำบอง ข้อมูลสถานการณ์เยาวชนในชุมชน เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่ถูกต้อง อีกทั้งเป็นการยืนยันความถูกต้องของข้อมูลจากคนในชุมชนว่าเป็นไปตามข้อค้นพบทุกประการหรือไม่ พบว่า ชาวบ้านหลายคนยังไม่เข้าใจคำว่า “วิจัย” จึงได้รับความสนใจจากชาวบ้านไม่มากนัก อีกทั้งทีมวิจัยบางคนก็ยังไม่เข้าใจกระบวนการวิจัยด้วย จึงต้องใช้เวลาในการทำทำความเข้าใจในกระบวนการวิจัย จากนั้นทีมวิจัยก็นำข้อมูลที่ได้จากเวทีไปวิเคราะห์รวบรวมและเก็บข้อมูลเพิ่มเติม

บทที่ 4

ผลการศึกษา

การศึกษารูปแบบการสร้างสำนักอนุรักษ์และฟื้นฟูห้วยน้ำบองเพื่อการอุปโภคบริโภคโดยมีการมีส่วนร่วมของเยาวชน โรงเรียน และชุมชน 4 หมู่บ้าน ตำบลโคกม่วง อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู ระยะที่ 1 ผลการศึกษา มีดังต่อไปนี้

- 4.1 บริบท พัฒนาการและความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับห้วยน้ำบองตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน
- 4.2 องค์ความรู้ ภูมิปัญญาในการจัดการห้วยน้ำบองตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันของชุมชน
- 4.3 สถานการณ์ของเด็กและเยาวชนในชุมชน
- 4.4 การอนุรักษ์ห้วยน้ำบองโดยการมีส่วนร่วมของเยาวชน โรงเรียน และชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

4.1 บริบท พัฒนาการและความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับห้วยน้ำบองตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

4.1.1 ประวัติชุมชน

ชุมชนบริเวณห้วยน้ำบองเป็นชุมชนที่ก่อตั้งมาตั้งแต่ประมาณ ปี พ.ศ. 2350 ซึ่งมีผู้คนได้มีการอพยพเคลื่อนย้ายถิ่นฐานมาต้องการที่อยู่ที่ทำกินใหม่ พบว่าบริเวณพื้นที่รอบห้วยน้ำบอง ที่ดินบริเวณนี้มีความอุดมสมบูรณ์ ทำให้ชาวบ้านเข้ามาจับจองที่ทำกิน โดยมี 2 กลุ่ม อพยพมาในระยะเวลาใกล้เคียงกัน คือกลุ่มที่ย้ายข้ามแดนมาจากจังหวัดขอนแก่น มหาสารคาม อุบลราชธานี และอุดรธานี และอีกกลุ่มที่ย้ายมาจากชุมชนใกล้เคียง ได้แก่ บ้านลาด บ้านโคกกลาง บ้านห้วยนา บ้านโคกนาฝาย อำเภอศรีบุญเรือง ชุมชนแรกที่ตั้งคือ ชุมชนบ้านโคกม่วง ต่อมาเมื่อหมู่บ้านเริ่มมีขนาดใหญ่ขึ้น จึงได้แยกหมู่บ้านตั้งเป็นบ้านแมต เมื่อปี พ.ศ. 2473 และบ้านตาตไฮ เมื่อปี พ.ศ. 2483 นอกจากนี้บ้านโคกม่วงได้แยกเป็นอีก 1 ชุมชนคือ ชุมชนโคกศรีเรือง เมื่อปี พ.ศ. 2522 โดยแต่ละชุมชนมีความเป็นมา ดังนี้

1) ประวัติบ้านตาตไฮ

บ้านตาตไฮ หมู่ที่ 5 ตำบลโคกม่วง อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู เดิมมีชื่อว่า บ้านบอง ผู้คนอพยพมาจากบ้านลาดตำบลห้วยนา อำเภอเมืองหนองบัวลำภู โดยนายพันธ์ วันดี เพื่อหาแหล่งปลูกยาสูบและกระบองน้ำมันยาง ต่อมาเมื่อชาวบ้านอพยพตามมามากขึ้นจึงได้จัดตั้งเป็นหมู่บ้านเมื่อ พ.ศ. 2496 โดย เรียกชื่อว่า บ้านตาตไฮ เพราะมีต้นไทรใหญ่ ชาวบ้านเรียกว่า ต้นไฮ อยู่เหนือลานตาตหิน ชุมชนตาตไฮมีระยะทางจากอำเภอโนนสัง 30 กิโลเมตร ระยะทางจากจังหวัดหนองบัวลำภู 39 กิโลเมตร มี นายพันธ์ วันดี เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก

อาณาเขตที่ตั้ง ทิศเหนือ ติดต่อกับบ้านบุงบก อำเภอเมืองหนองบัวลำภู ทิศใต้ ติดต่อกับทุ่งนาบ้านแมต ทิศตะวันออก ติดต่อกับอุทยานแห่งชาติภูเก้า-ภูพานคำ ทิศตะวันตก ติดต่อกับทุ่งนาบ้านหนองปิง

2) ประวัติบ้านโคกม่วง

บ้านโคกม่วง หมู่ที่ 1 ตำบลโคกม่วง อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2457 โดย นายวงศ์ หาญโสภณ นายทองสุข สารีคน นายซาลี แสงโพธิ์ นายพิมพ์ บานเย็น ได้นำครอบครัวและญาติพี่น้องอพยพมาจากบ้านโคกนาฝาย ตำบลบ้านโคก อำเภอหนองนาคำ จังหวัดขอนแก่น เนื่องจากเกิดโรคระบาดในสัตว์ สัตว์ เช่น โค-กระบือ เป็นต้น จึงเลือกตั้งบ้านที่หนองโคก ซึ่งมีต้นมะม่วงป่ามากมาย เมื่อได้รับอนุญาตให้จัดตั้งเป็นหมู่บ้านจากทางราชการจึงตั้งชื่อว่า บ้านโคกม่วง มีนายวงศ์ หาญโสภณ เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก ระยะทางจากอำเภอโนนสัง 25 กิโลเมตร จากจังหวัดหนองบัวลำภู 40 กิโลเมตร

อาณาเขตที่ตั้ง ทิศเหนือติดต่อกับบ้านหนองปิง ทิศใต้ติดต่อกับบ้านบึงแก้ว อำเภอศรีบุญเรือง ทิศตะวันออก ติดต่อกับบ้านข่าน้อยและเทือกอุทยานแห่งชาติภูเก้า-ภูพานคำ ทิศตะวันตก ติดต่อกับลำน้ำพะเนียง เขตกันระหว่างอำเภอโนนสังกับอำเภอศรีบุญเรือง

3) ประวัติบ้านแมด

บ้านแมด หมู่ที่ 4 ตำบลโคกม่วง อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2496 โดย นายอ่อน (ช่าง) และนางเฒ่า พร้อมด้วยญาติพี่น้อง ได้มาตั้งที่บึงเลี้ยงโค-กระบือ ต่อมา มีชาวบ้านเข้ามาเลี้ยงสัตว์มากขึ้น จนเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่กว่าเดิม จึงตั้งชื่อว่า บ้านแมด คนเฒ่าคนแก่เล่าว่า เมื่อหลายร้อยปีเป็นเมืองแมดเมืองกาฬจะเห็นได้จากการขุดสระน้ำ กสข.ที่วัดโนนสำราญ พบโครงกระดูกและวัตถุโบราณมากมายหลายชนิด มีนายที ศรีสอน เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก ระยะทางจากอำเภอโนนสัง 29.5 กิโลเมตร ระยะทางจากจังหวัดหนองบัวลำภู 40 กิโลเมตร

อาณาเขตที่ตั้ง ทิศเหนือติดต่อกับลำห้วยบองทิศใต้ ติดต่อกับทุ่งนาบ้านโคกม่วง ทิศตะวันออก ติดต่อกับอุทยานแห่งชาติภูเก้า-ภูพาน ทิศตะวันตก ติดต่อกับทุ่งนาบ้านโคกม่วง

4) ประวัติบ้านโคกศรีเรือง

บ้านโคกศรีเรือง หมู่ที่ 2 ตำบลโคกม่วง อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู เดิมเป็นหมู่บ้านเดียวกับบ้านโคกม่วง ตำบลโนนเมือง อำเภอโนนสัง จังหวัดอุดรธานี เมื่อปี พ.ศ. 2514 ได้แยกหมู่บ้านออกจากบ้านโคกม่วง ชื่อว่า บ้านโคกศรีเรือง หมู่ที่ 6 ตำบลโนนเมือง อำเภอโนนสัง จังหวัดอุดรธานี โดยนายทองจันทร์ เมฆวัน เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก ต่อมาเมื่อ ปี พ.ศ. 2522 ได้แยกตำบลออกจากตำบลโนนเมือง เป็นตำบลโคกม่วง จึงเป็นบ้านโคกศรีเรือง หมู่ที่ 2 ตำบลโคกม่วง อำเภอโนนสัง จังหวัดอุดรธานี มีกำนันคนแรกได้แก่ นายทองจันทร์ เมฆวัน คนที่ 2 นายอุดม ราศีพันธ์ และคนปัจจุบัน นายชัยบัณฑิต จง สุบินเกษมสิริ ปี พ.ศ. 2536 อำเภอหนองบัวลำภู ได้ยกฐานะขึ้นเป็นจังหวัดหนองบัวลำภู บ้านโคกศรีเรือง มีระยะทางห่างจากอำเภอโนนสัง 25 กิโลเมตร ระยะทางห่างจากจังหวัดหนองบัวลำภู 40 กิโลเมตร

อาณาเขตที่ตั้ง ทิศเหนือ ติดต่อกับบ้านหนองปิง ทิศใต้ ติดต่อกับบ้านบึงแก้ว อำเภอศรีบุญเรือง ทิศตะวันออก ติดต่อกับบ้านข่าน้อยและเทือกอุทยานแห่งชาติภูเก้า-ภูพานคำ ทิศตะวันตก ติดต่อกับลำน้ำพะเนียงเขตกันระหว่าง อำเภอโนนสัง กับอำเภอศรีบุญเรือง

การตั้งครัวเรือนของผู้คนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้ตั้งแต่เริ่มแรก โดยรวมกันตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชน แต่ละชุมชนมีประมาณ 10-20 ครอบครัว ลักษณะของครอบครัวเป็นครอบครัวขยาย คือประกอบด้วย พ่อ แม่ ลูก ปู่ ย่า ตา ยายหรือญาติพี่น้อง ชุมชนห้วยน้ำบองเป็นชุมชนที่อาศัยอยู่อย่างเรียบง่าย ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตรเป็นหลัก

นางสวย เข้มทอง เล่าว่า“สมัยก่อนย้ายเข้ามาใหม่ ๆ มี 3 หลังคาเรือน มีบ้านพ่ออ่อน พ่อเสาร์ และพ่อนา เข้ามาอยู่ก่อนเพื่อน ต่อมา มีประชากรมาจากบ้านโคกม่วง ตำบลหนองบัวใต้ อำเภอสรรคบุรี เรื่อง อพยพเข้ามาเพิ่ม และมีผู้ใหญ่บ้านคนแรกคือ พ่อที สิริสร ซึ่งย้ายมาจากการเป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านบ้านโคกม่วง ตำบลหนองบัวใต้” นายทองจันทร์ เมฆวัน เล่าว่า“ในอดีตนั้นมีแต่บ้านโคกม่วง ไม่มีบ้านโคกศรีเรือง บ้านโคกม่วงเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ ต่อมาแยกออกเป็นบ้านโคกม่วง บ้านโคกศรีเรือง เมื่อหมู่บ้านขนาดใหญ่แบ่งครึ่งออก จึงได้มีการตั้งเป็นตำบล เมื่อพ.ศ. 2522 ได้แยกเป็นตำบลโคกม่วงขึ้นมา อาชีพส่วนใหญ่คือ ทำนา ทำไร่

ในปัจจุบัน 4 ชุมชน มีประชากรรวมทั้งสิ้น 3,220 คน ประกอบด้วยชุมชนบ้านแมต มีประชากร 403 คน ชุมชนบ้านตาตไฮ มีประชากร 1,244 คน ชุมชนบ้านโคกม่วงมีประชากร 1,067 คน ชุมชนบ้านโคกศรีเรืองมีประชากร 506 คน การประกอบอาชีพในชุมชนนี้ต้องอาศัยห้วยน้ำบองเป็นปัจจัยสำคัญ นับว่าห้วยน้ำบองเป็นห้วยน้ำที่ช่วยเหลือเลี้ยงชีวิตของคนในชุมชนสามารถทำการเกษตรได้ตลอดปี แม้ว่าปัจจุบันสภาพชุมชนขยายใหญ่ขึ้นจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น จนเกิดอาชีพที่หลากหลายแต่ประชาชนในบริเวณห้วยน้ำบองส่วนใหญ่ยังคงอาศัยห้วยน้ำในการดำรงชีพ และยึดอาชีพทางการเกษตรเป็นอาชีพหลักของครอบครัว

4.1.2 พัฒนาการและความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับห้วยน้ำบอง

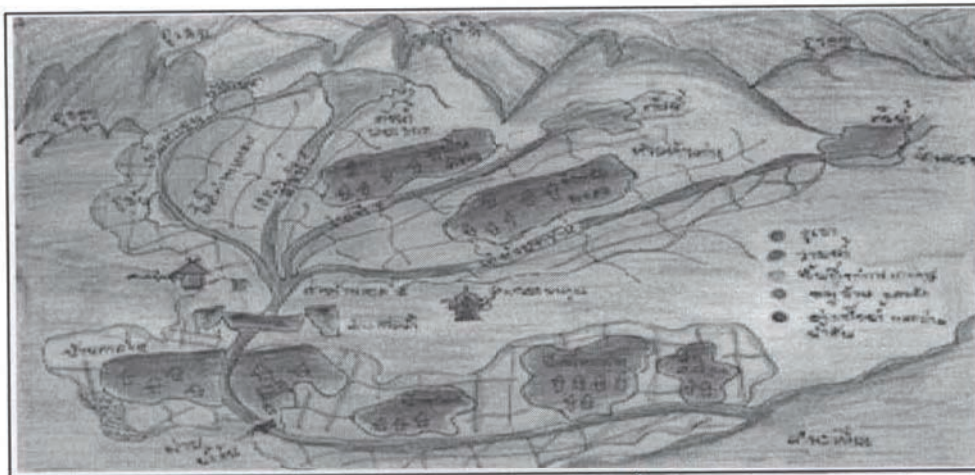
ห้วยน้ำบองมีต้นกำเนิดมาจากเทือกเขาภูเก้าซึ่งมีภูเขายู่อ่อนกันอยู่หลายลูก เช่น ภูหัน ภูเมย ภูขอบ ภูพระบาท ภูดังกล่าวเป็นต้นกำเนิดลำห้วยน้ำ 3 ลำห้วยคือ

สายที่ 1 ห้วยบองพาดมีความยาว 10 กิโลเมตร เป็นสายหลักไหลมาจากต้นน้ำภูหัน มีความยาว 10 กิโลเมตร

สายที่ 2 ไหลมาจากบ้านดงบาก ภูพระบาท เรียกว่าห้วยทราย มีความยาว 40 กิโลเมตร

สายที่ 3 ไหลมาจากภูขอบเรียกว่า ห้วยคำบอน มีความยาว 17 กิโลเมตร

ลำห้วยทั้งสามไหลมาบรรจบกันเป็นห้วยน้ำบองลงจากเทือกเขาภูเก้าจุดรวมของลำห้วยห่างจากบ้านตาตไฮเป็นระยะทาง 500 เมตร ห้วยน้ำบองมีความยาว 30 กิโลเมตร ไหลมาสิ้นสุดที่ลำพะเนียง

ภาพวาดแสดงแหล่งกำเนิดห้วยน้ำบอง

ในอดีตสองฝั่งลำห้วยอุดมไปด้วยแมกไม้หนานาพันธุ์ ป่าที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติจำนวนมากคือป่าเต็งรัง ป่าจิก ริมฝั่งทั้งสองข้างมีต้นยางนาใหญ่เป็นจำนวนมาก (ในปัจจุบันยังคงมีอยู่แต่จำนวนน้อยลง เพราะสภาพป่าถูกทำลาย) โดยเฉพาะต้นยางนา ซึ่งชาวบ้านอาศัยน้ำมันยางมาทำเป็นเชื้อเพลิงสำหรับจุดไฟให้แสงสว่างที่เรียกกันในชุมชนว่า “กระบอง” จึงเป็นที่มาของชื่อ “ห้วยน้ำบอง” ซึ่งน้ำมันของต้นยางนาชาวบ้านเรียก “น้ำมันยาง” นำมาทำเป็นเชื้อเพลิงโดยใช้จอบเจาะต้นยางให้เป็นหลุมตักเอาน้ำมันยางไปตากแดด พอแห้งนำไปตอง มาห่อเรียกว่า กระบอง แล้วนำไปจุดไฟใช้ส่องสว่าง จึงเป็นที่มาของการตั้งชื่อ ห้วยน้ำบอง

นางบง โพธิรัตน์ (บ้านตาตโย: 11 สิงหาคม 2555) ผู้อาวุโสในเล่าว่า “มีสายน้ำไหลมาจากภูเขาเป็นสายน้ำเล็กๆ มีเถาวัลย์และป่าเลา ป่าแรมปกคลุมสายน้ำ ริมฝั่งมีต้นยางใหญ่ที่มีน้ำมันยางชาวบ้านนำน้ำมันยางมาทำเชื้อเพลิงที่เรียกว่า กระบองจึงเป็นที่มาของห้วยน้ำบอง”

นายหวัด หอมกระโทก (บ้านโคกม่วง: 4 สิงหาคม 2555) “สมัยนั้นริมฝั่งห้วยน้ำบองเต็มไปด้วยต้นยาง ชาวบ้านได้ไปเอาขี้ยางมาทำกระบองได้ไฟ ก็เลยเรียกชื่อห้วยน้ำบองต่อกันมาเรื่อยๆ”

นางยีน ชนະບູ (บ้านโคกศรีเรือง: 5 สิงหาคม 2555) “ห้วยน้ำบองมีแหล่งกำเนิดมาจากภูเขา ภูเขา ภูเขา ภูเขา ลงมาตามห้วย ผ่านถ้ำยาเลิศ ผ่านตาตโย

ภาพ ต้นยางหรือต้นยางนา

แล้วไหลลงมาสู่ด้านล่างล้นสุดที่ลำพะเนียง”

ความสัมพันธ์ระหว่างห้วยน้ำบองและผู้คน

ผู้ในชุมชนได้อาศัยน้ำจากลำห้วยในการดำรงชีวิตตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ได้แก่ 1) การใช้น้ำเพื่ออุปโภค 2) การใช้น้ำเพื่อบริโภค 3) เป็นแหล่งอาหาร 4) การใช้น้ำเพื่อเลี้ยงสัตว์ 5) การใช้น้ำกิจกรรมงานบุญประเพณี

1) การใช้น้ำเพื่ออุปโภค

อาชีพหลักของคนในชุมชนคือ การเกษตร จากสภาพที่ตั้งชุมชนตั้งอยู่ริมห้วยน้ำบอง จึงมีความสะดวก สามารถใช้ห้วยน้ำในการประกอบอาชีพ เช่น ทำนา ทำไร่ข้าวโพด ไร่ยาสูบ ทำสวน ซึ่งมีการใช้ประโยชน์ดังนี้ 1) ด้านการเกษตร บ้านโคกม่วง อาศัยน้ำจากห้วยน้ำบองในการทำนาปี 3,340 ไร่ ปลูกลำไย 975 ไร่ ปลูกลำเลียง 246 ไร่ บ้านโคกศรีเรือง อาศัยน้ำจากห้วยน้ำบองในการทำนาปี 2,050 ไร่ ปลูกลำไย 320 ไร่ บ้านตาดไฮ อาศัยน้ำจากห้วยน้ำบอง ทำนา 1,575 ไร่ ทำไร่มันสำปะหลัง 347 ไร่ ปลูกลำเลียง 452 ไร่ ปลูกลำไย 678 ไร่ และบ้านแมต อาศัยน้ำจากห้วยน้ำบองในการทำนา 750 ไร่ ปลูกลำไย 400 ไร่ ปลูกลำเลียง 260 ไร่ (ข้อมูลจาก อบต.โคกม่วง)

นอกจากนี้ชุมชนบ้านตาดไฮอาศัยน้ำจากห้วยน้ำบองในการทำน้ำประปาหมู่บ้าน จากสภาพแวดล้อมบริเวณใกล้ห้วยน้ำบองยังมีป่าไม้จากภูเขาภูเก็ก ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ไม้จากเทือกเขาภูเก็ก มาสร้างบ้านเรือน เครื่องมือ เครื่องใช้ในการประกอบอาชีพ โดยเฉพาะการทำนา ไม้ไผ่ หวาย มาประดิษฐ์เป็นเครื่องจักสานที่ใช้ในครัวเรือน

นายทองจันทร์ เมฆวัน เล่าว่า “บริเวณนี้เป็นแหล่งที่มีความอุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านก็เลยมาตั้งถิ่นฐานที่นี่ หรือมีญาติพี่น้องที่อยู่ที่นี่เรียกมา ให้ปลูกบ้าน ทำนาด้วยกัน” (สัมภาษณ์เมื่อ 4 สิงหาคม 2555)

2) การใช้น้ำเพื่อบริโภค

ในอดีตสภาพของห้วยน้ำบองมีลักษณะคดเคี้ยว รกทึบด้วยเถาวัลย์ต้นไม้ใหญ่น้อยมากมาย เช่นต้นเต็ง ต้นรัง ต้นจิก ป่าไม้ไผ่รวก มีต้นยางนาตามลำห้วยมีน้ำไหลตลอดปี มีหน้าผา น้ำตก น้ำในลำห้วยใสสะอาดมีกุ้ง หอย ปู ปลาจำนวนมาก มีโขดหิน หาดทราย ในหน้าแล้งสามารถเดินข้ามได้ น้ำในลำห้วยใสสะอาด ชาวบ้านสามารถนำน้ำมาใช้อาบใช้ดื่ม ชาวบ้านจะตักน้ำในลำ คือจุดบ่อเล็กๆ กว้างประมาณครึ่งเมตรสามารถลงไปตักได้ในบริเวณริมห้วยน้ำบอง น้ำในห้วยน้ำบองจะซึมเข้ามาในลำเป็นน้ำที่ใสสะอาดไม่มีฝุ่นตะกอนใช้ดื่มกินในครัวเรือน หรือแม้กระทั่งน้ำที่ขังตามรอยควายที่ลงมาตักน้ำ บริเวณห้วยน้ำบองผู้คนก็จะใช้มือกวักมาดื่มกินได้ (นายหวัด หอมกระโทก, บ้านโคกม่วง: 4 สิงหาคม 2555) (นายแสน วงละคร, บ้านตาดไฮ: 11 สิงหาคม 2555) (นางป๊อก พานน้อย, บ้านแมต: 12 สิงหาคม 2555)

3) เป็นแหล่งอาหาร

ห้วยน้ำบอง มีสภาพป่าทางธรรมชาติที่สมบูรณ์ ลำน้ำไหลมาจากภูเขาเป็นสายธารที่ใช้หล่อเลี้ยงชีวิตของชาวชุมชนตาดไฮมาหลายชั่วอายุคน ผู้คนในชุมชนในอดีตได้อาศัยอาหารที่จากสายน้ำ

ได้แก่ สัตว์น้ำจำพวกปลา เช่น ปลาสวาย ปลาดุก ปลาช่อน ปลาหมอ ปลาหลด ปลาหลด ฯลฯ สัตว์น้ำจำพวกหอย เช่น หอยขม หอยปิง หอยนา หอยเวียน หอยเล็บม้า หอยกาบใหญ่ หอยกาบลายเล็ก โดยเฉพาะหอยกาบลายจะมีจำนวนมากอาศัยเกาะเสียบอยู่ตามริมฝั่งห้วยบริเวณที่มีต้นไม้กอไผ่ปกคลุม และมีพืชน้ำที่ใช้เป็นอาหาร สำหรับพืชน้ำมีจำนวนมากมายหลากหลายชนิดเช่น ผักบุ้ง ผักกะโถว ผักตบชวา ผักแว่น เป็นต้น นอกจากนี้ชาวบ้านบอกว่ามีต้นไคร้ขึ้นเขียวชอุ่ม เมื่อฤดูฝนตะไคร่น้ำและพืชพรรณต่างๆในป่าริมน้ำเหล่านี้ก็จะจมอยู่ใต้น้ำ เป็นอาหารให้กับปลาในลำน้ำบอง พุ่มไม้และโคดหินเหล่านี้จะเป็นแหล่งวางไข่ชั้นดีของปลา

ปัจจุบันปริมาณและชนิดของสัตว์น้ำมีจำนวนลดลง เนื่องจาก สภาพแวดล้อมและนิเวศของน้ำบอง เปลี่ยนไป กล่าวคือ มีการอ่างเก็บน้ำห้วยน้ำบองและคนมีเครื่องมือจับสัตว์ที่ทันสมัยมากขึ้น สัตว์น้ำจึงลดปริมาณลง

4) การใช้น้ำเพื่อเลี้ยงสัตว์

ในสมัยก่อนผู้มีอาชีพทางการเกษตรที่ต้องอาศัยแรงงานคนและแรงงานสัตว์ ชาวบ้านส่วนใหญ่เลี้ยงควายไว้ทำนา เลี้ยงวัวไว้ขาย นอกนี้วัวยังช่วยเล็มหญ้าในทุ่งในสวน ส่วนควายกินหญ้าบริเวณที่ลุ่มน้ำ ซึ่งวัวไม่ชอบที่ชื้น ซึ่งสัตว์เลี้ยงดังกล่าวก็ได้อาศัยน้ำจากลำน้ำบอง นอกจากนี้ เป็ด ไก่ นก ต้องอาศัยความอุดมสมบูรณ์ของสภาพแวดล้อมรอบแหล่งน้ำในการหาอาหาร

แต่ปัจจุบันการเลี้ยงสัตว์ในชุมชนลดลง เนื่องจากพื้นที่ถูกนำมาเป็นไร่อ้อย ไร่มัน ลำปะหลัง ไร่ข้าวโพด จึงมีพื้นที่เลี้ยงสัตว์น้อยลง

5) การใช้น้ำจัดกิจกรรมงานบุญประเพณี

เด็กและเยาวชนในชุมชนสมัยก่อนมีวิถีชีวิตผูกพันกับห้วยน้ำบอง ได้ออกไปหาปูหาปลากับพ่อแม่ผู้ปกครอง เรียนรู้วิถีชีวิต การทำมาหากิน เรียนรู้ความสัมพันธ์ การพึ่งพาของกันกับสายน้ำ นอกจากนี้ในห้วยน้ำบองนำมาใช้เพื่อการอุปโภค บริโภค และเพื่อเลี้ยงสัตว์แล้ว ห้วยน้ำบองยังเป็นที่พักผ่อนเล่นน้ำอย่างสนุกสนาน ทำให้มีทักษะในการว่ายน้ำ ก่อให้เกิดการช่วยซึ่งกันและเพื่อฝึกให้คนที่ว่ายน้ำยังไม่เป็น ก่อให้เกิดความสนิทสนมผูกพันซึ่งกันและกัน เมื่อมีงานประเพณีสำคัญ เช่น ประเพณีลอยกระทงที่แสดงออกถึงความเคารพบูชาต่อพระแม่คงคา ประเพณีแข่งเรือเด็กและเยาวชนก็จะมาช่วยผู้ใหญ่จัดเตรียมอุปกรณ์ บริเวณสถานที่ในการจัดกิจกรรม เด็กๆ ได้เรียนรู้เรื่องของกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับสายน้ำว่ามีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตอย่างไร

แต่ปัจจุบันเด็กและเยาวชนไม่ค่อยไปเล่นน้ำเท่าไร เนื่องจากผู้ปกครองไม่อยากให้ไปเล่นกลัวอุบัติเหตุจมน้ำ และเด็กๆ กลัวปลิง ทำให้ทั้งเด็กและผู้ใหญ่มีความผูกพันกับสายน้ำน้อยลง

4.2 องค์ความรู้ ภูมิปัญญาในการจัดการห้วยน้ำบองตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันของชุมชน

ในสมัยก่อนการดูแลห้วยน้ำบองมีการดูแลที่ใช้องค์ความรู้และภูมิปัญญาที่เป็นความเชื่อ เป็นหลักที่สอดคล้องกับวิถีของผู้คนที่เน้นการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติ ไม่ทำลายธรรมชาติ เช่น การดูแลรักษาป่าที่เป็นป่าต้นน้ำที่ใช้ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ว่ามีรุกขเทวดาที่คอยดูแล ถ้าจะตัดไม้ใหญ่มา

สร้างบ้านหรือใช้ประโยชน์อื่นใดต้องทำพิธีขออนุญาต การมีฝนป่าที่สมบูรณ์ส่งผลต่อความสมบูรณ์และหลากหลายต่อพืชพรรณธัญญาหารในลุ่มน่าน้ำบอง

ความเชื่ออีกอย่างที่ใช้ในการรักษาความสะอาดของน้ำคือ การห้ามขับของเสียลงในน้ำ เช่น ห้ามปัสสาวะในน้ำ ถ้าใครปัสสาวะในน้ำชาติจะเกิดเป็นปลิง เด็กในสมัยก่อนจะกลัวและเชื่อฟัง

การดูแลห้วยน้ำบองของผู้คนได้ใช้วัฒนธรรมประเพณี เช่น กิจกรรมประเพณีลอยกระทงที่ใช้วัสดุจากธรรมชาติ อันเป็นแสดงความเคารพต่อพระแม่คงคา การแข่งเรือพายเดือนสิบสองที่ผู้คนต้องช่วยกันทำความสะอาดสายน้ำ

นอกจากนี้การดูแลห้วยน้ำบองยังรวมทั้งการหาอาหารทั้งพืชและสัตว์จากห้วยน้ำบองที่เอาแต่พอยู่พอกิน เครื่องมือที่ใช้หาอยู่หากินก็ผลิตจากธรรมชาติ ไม่ทำร้ายพืชและสัตว์ขนาดเล็กเพื่อการใช้ประโยชน์ในวันข้างหน้า นอกจากนี้ยังไม่มีสารเคมีจากการการเกษตรและครัวเรือน เหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ทำให้เกิดการอนุรักษ์ห้วยน้ำบอง

ห้วยน้ำบอง มีสภาพป่าทางธรรมชาติที่สมบูรณ์ ลำน้ำไหลมาจากภูเขาเป็นสายธารที่ใช้หล่อเลี้ยงชีวิตของชาวชุมชนตาดไฮมาหลายชั่วอายุคน มีความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติ เป็นแหล่งอาศัยของสัตว์น้ำจำพวกปลา เช่น ปลาสวาย ปลาดุก ปลาช่อน ปลาหมอ ปลาหลด ปลาหลด ฯลฯ สัตว์น้ำจำพวกหอย เช่น หอยขม หอยปิง หอยนา หอยเวียน หอยเล็บม้า หอยกาบใหญ่ หอยกาบลายเล็ก โดยเฉพาะหอยกาบลายจะมีจำนวนมากอาศัยเกาะเสียบอยู่ตามริมฝั่งห้วยบริเวณที่มีต้นไม้กอแฝปกคลุม และมีพืชน้ำที่ใช้เป็นอาหาร สำหรับพืชน้ำมีจำนวนมากมายหลากหลายชนิดเช่น ผักบุ้ง ผักกะโตวา ผักตบชวา ผักแว่น เป็นต้น นอกจากนี้ชาวบ้านบอกว่ามีต้นไคร้ขึ้นเขียวชอุ่ม เมื่อฤดูฝนตะไคร่น้ำและพืชพรรณต่างๆในป่าริมน้ำเหล่านี้ก็จะจมอยู่ใต้น้ำ เป็นอาหารให้กับปลาในลำน้ำบอง พุ่มไม้และโขดหินเหล่านี้จะเป็นแหล่งวางไข่ชั้นดีของปลา

เครื่องมืออุปกรณ์และวิธีการหาปลาที่ชาวห้วยน้ำบองใช้มีลักษณะการคิดค้นให้เรียบง่ายหลากหลาย ใช้วัตถุดิบในท้องถิ่นอาศัยการประดิษฐ์เองไม่ได้ซื้อหา เพื่อจะใช้ให้เหมาะสมกับสภาพต่างๆ ของพื้นที่ในช่วงเวลาสั้นๆ ตามฤดูกาล ในฤดูฝนลำห้วยน้ำหลากและไหลแรงก็มีเครื่องมือและวิธีการสำหรับดักปลากับสัตว์น้ำที่ไหลมากับน้ำจำพวกโต้ง (ใช้กันลำน้ำเพื่อดักปลา) ดาง (ลักษณะเป็นตาข่ายดักปลา) ใช้แหเมื่อน้ำเริ่มลดและไหลไม่แรง ปลาและสัตว์น้ำเริ่มตัวโตและมักว่ายทวนน้ำเพื่อหาแหล่งอาศัยก่อนถึงหน้าแล้งปลาไปอาศัยอยู่ตามทุ่งนาริมห้วย ก็จะใช้เครื่องมือจำพวกลอบ ไซสองทาง ฦวมก และเมื่อน้ำทรง หยุตนิ่ง เริ่มเปลี่ยนผ่านเข้าสู่หน้าแล้ง เครื่องมือหาปลาก็จะเป็นจำพวกลงเบ็ด ทอดแห สุ่ม เป็นต้น

ตารางที่ 4.1 แสดงประเภทของอุปกรณ์จับสัตว์น้ำจำแนกตามสถานที่การใช้

ลำดับ	อุปกรณ์จับสัตว์น้ำที่ใช้ตามลำห้วย	อุปกรณ์จับสัตว์น้ำที่ใช้ตามทุ่งนา
1	โต่ง	ไซ
2	ดาง	เบ็ด
3	แห	สวิง
4	สวิง	ฉมวก
5	ส้อม	ส้อม
6	เบ็ด	ลอบ
7	อวน	
8	บั้งลัน (ดักปลาไหล)	

นอกจากนี้ ชาวบ้านลุ่มห้วยน้ำบองยังได้ใช้ภูมิปัญญาจากการสังเกตมาเป็นวิธีในการจับปลา คือ หลุมโจน ซึ่งเป็นวิธีหาปลาอย่างหนึ่ง เป็นวิธีที่มีความเป็นศิลปะที่สะท้อนการเรียนรู้การปรับตัวเพื่อดำรงชีวิตให้กลมกลืนกับธรรมชาติ เพราะไม่ได้เป็นเครื่องมือหาปลาที่สร้างขึ้นเหมือนอย่างอื่น แต่เป็นการจัดเงื่อนไขสภาพแวดล้อม นำเอาสิ่งที่ไม่ม่มีลักษณะของเครื่องมือหาปลาเลยมาประกอบเข้าด้วยกัน และเมื่อเลิกใช้ก็จะเปลี่ยนสภาพแวดล้อม เป็นวิธีทำอยู่ทำกินอย่างหนึ่งที่ชาวบ้านท้องถิ่นหนองบัวทำได้กันทั่วไป

ลักษณะหลุมโจน จะเป็นบ่อย่อยๆ ที่ขุดล่อให้ปลากระโดดเข้า เป็นวิธีดักปลาในแหล่งที่มีน้ำนิ่ง หรือในห้วยหนองคลองบึงที่น้ำเริ่มงวด ซึ่งสภาพแวดล้อมดังกล่าวนี้ ธรรมชาติของปลาโดยทั่วไป โดยเฉพาะปลาขนาดใหญ่ จะพยายามหาหนทางไปยังแหล่งน้ำที่ใหญ่และอุดมสมบูรณ์กว่า ขณะเดียวกัน ปลาหลายชนิดก็จะมีธรรมชาติตื่นตัวกับน้ำใหม่ ทั้งจากฝนตกและแหล่งน้ำจากที่อื่นที่ไหลมายังแหล่งที่ปลาอยู่ ดังจะเห็นว่าเมื่อมีฝนตกหรือน้ำไหล ก็จะมีปลาแหกย่นขึ้นไปยังด้านที่เป็นต้นทางของน้ำไหล นอกจากนี้ ปลาหลายชนิดมีสัญชาตญาณโดยธรรมชาติที่จะหยั่งรู้สภาพแวดล้อม เมื่อน้ำเริ่มอยู่ตัวและงวดลงก่อนจะถึงหน้าแล้ง ปลาตัวใหญ่ เช่น ปลาหมอ ปลาดุก และปลาช่อน ปลาหลด เหล่านี้ ซึ่งจะรู้ก่อนว่าหน้าแล้งกำลังจะมาถึง ก็มักจะแหกขึ้นบกออกจากแหล่งน้ำที่อาศัยอยู่เดิม กลไกธรรมชาติและธรรมชาติของปลาในลักษณะดังกล่าวนี้ เป็นที่มาของการทำหลุมโจน คือ ทำให้มีสภาพแวดล้อมเหมือนกับมีแหล่งน้ำอีกแห่งหนึ่งให้ปลาวายและแหกเข้าไป

นอกจากการจับสัตว์น้ำไว้บริโภคภายในครัวเรือนแล้วยังพบว่า มีการนำปลาไปทำประโยชน์อย่างอื่นอย่างอื่นเช่น นำไปขาย แต่ในอดีตการขายยังไม่แพร่หลายเพราะชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพตามไร่นา ปลูกา มีจำนวนมากผู้คนแต่ละบ้านสามารถหาไว้บริโภคในครัวเรือนได้โดยไม่ต้องซื้อหา ประกอบกับการคมนาคมขนส่งยังไม่สะดวกการนำไปขายจึงไม่แพร่หลาย ถ้ามีจำนวนมากอาจทำการถนอมอาหารโดยการตากแห้งหรือทำเป็นปลาแดด (ปลาร้า) ไว้ปรุงและประกอบอาหารอย่างอื่น และมีบางครอบครัวเมื่อเหลือจากการบริโภคในครัวเรือนที่เหลือได้นำไปแบ่งให้ญาติพี่น้อง เป็นของฝากของ

ตอนเวลาไปเยี่ยมญาติต่างถิ่น หรือในบางครอบครัวอาจนำไปแลกกับสิ่งของอย่างอื่นที่ในชุมชนตนเองไม่มี และการจัดการลำห้วยและการอนุรักษ์นั้นก็เป็นอย่างเรียบง่ายตามแบบของคนชนบท เช่น การขุดลอกลำห้วยโดยการลงแรงของชาวบ้านเมื่อมีเศษวัชพืชมามากหรือน้ำเริ่มตื้นเขินในบางพื้นที่ของลำห้วยซึ่งถือเป็นการอนุรักษ์ตามวิถีชนบทที่สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน ด้านการอนุรักษ์คุณภาพของน้ำก็ไม่มีวิธีอะไรที่พิเศษเนื่องจากการเกษตรสมัยก่อนยังเป็น การเกษตรอินทรีย์และแทบจะไม่มีการใช้สารเคมีจึงยังสามารถคุณภาพน้ำที่ดีในลำห้วยได้

ห้วยน้ำบองมีความสำคัญต่อผู้คนริมสองฝั่งน้ำมาเป็นเวลานาน การจับสัตว์น้ำในห้วยน้ำบองการหาปลาและการหารตามฤดูกาลของคนชุมชนห้วยน้ำบองโดยเฉพาะในฤดูน้ำหลากมักเป็นการเรียนรู้เพื่อปรับเปลี่ยนตนเองให้สอดคล้องกลมกลืนไปกับวิถีของธรรมชาติ การทำมาหากินแบบพอประมาณและตามที่จะหาได้จากสิ่งที่มีอยู่ในแหล่งธรรมชาติ อาศัยเครื่องมือที่ได้จากการประดิษฐ์จากวัสดุในท้องถิ่นยังโดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษเป็นหลักไม่มีการใช้เทคโนโลยีที่ก้าวหน้า ซึ่งการจับสัตว์น้ำเป็นการจับเพื่อใช้ในการประกอบอาหารในครัวเรือนเพื่อการบริโภค ดังสรุปเป็นข้อมูลปริมาณของสัตว์น้ำและข้อมูลการบริโภคตามตาราง

4.3 สถานการณ์ของเด็กและเยาวชนในชุมชน

ในอดีตเด็กที่อาศัยอยู่บริเวณห้วยน้ำบองมีความผูกพันกับลำห้วยเป็นอย่างมากนับตั้งแต่ตื่นนอนจนถึงเข้านอน เพราะทุกชีวิตต้องใช้น้ำจากลำห้วย เด็กและเยาวชนในชุมชนทั้ง 4 หมู่บ้านมีวิถีชีวิตผูกพันกับห้วยน้ำบองโดยการออกไปจับสัตว์น้ำหาปูหาปลากับพ่อแม่หรือผู้ปกครอง ได้เรียนรู้วิถีชีวิตการทำมาหากิน เรียนรู้ความสัมพันธ์ การพึ่งพาของคนกับสายน้ำ นอกจากนั้นห้วยน้ำบองยังเป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจและนันทนาการ เด็กและเยาวชนได้เล่นน้ำอย่างสนุกสนาน ทำให้มีทักษะในการว่ายน้ำ ก่อให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน นอกจากนั้นการฝึกสอนให้คนที่ว่ายน้ำยังไม่เป็น ก่อให้เกิดความสนิทสนมผูกพัน ดังคำบอกเล่าของ นางบุญชู ชัยคำภา ผู้อาวุโสบ้านแมตที่ว่า “ตอนเป็นเด็กจะพากันไปเล่นหนองโล่จับกันในน้ำ หลังจากกลับจากโรงเรียนเด็กๆจะแวะเล่นน้ำกันก่อน เล่นจนอยุ่จนกระโดดน้ำแข่งกัน (ยืนบนต้นไม้ใหญ่ที่ล้มตายกิ่งยื่นลงไปในน้ำ) เด็กผู้ชายบางคนขึ้นไปบนยอดไม้แล้วกระโดดลงมาในน้ำ เด็กผู้หญิงก็จะเล่นตีโป้งแข่งกัน (การตีโป้งคือการนุ่งผ้าถุงมัดเกาะไว้ที่อกให้แน่น แล้วตีลมเข้าผ้าถุง ผ้าถุงจะพองเหมือนลูกโป่งทำให้สามารถพยุงลอยตัวในน้ำได้โดยไม่จม ซึ่งไม่ต้องพึ่งเทคโนโลยีเหมือนในสมัยนี้)” (บุญชู ชัยคำภา, ราชบุรบ้านแมต, 14 สิงหาคม 2555) “สมัยก่อนเด็กๆ ไม่ต้องได้เรียนว่ายน้ำ ทุกคนว่ายน้ำเองเป็นโดยที่พ่อแม่ไม่ได้สอนการฝึกว่ายน้ำเรียนรู้จากประสบการณ์จากการเล่นน้ำบางครั้งเล่นมุดน้ำ (ดำน้ำจกดินทราย) ไปพบเจอหอยที่อยู่ในดินก็นำไปให้พ่อแม่ประกอบอาหารได้” (ยัง ชนะบุญ, ราชบุรบ้านแมต, 13 สิงหาคม 2555) และนางแห่ง ผู้อาวุโสบ้านโคกม่วงกล่าวว่า “ตอนเป็นเด็กจะช่วยพ่อแม่ ตักน้ำให้เต็มตุ่ม แล้วนำวัวควายออกไปเลี้ยง หลังจากนั้นเด็กชายหญิงก็จะพากันไปเล่นแก่งฝ้ากระโดดน้ำอย่างสนุกสนาน

แต่ในปัจจุบันพ่อแม่ผู้ปกครองมุ่งเน้นการมุ่งหารายได้เป็นหลัก ทำให้การอบรมเลี้ยงดูบุตรหลานขาดการเอาใจใส่ดูแลอย่างใกล้ชิด เยาวชนมีพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ สูบบุหรี่ ดื่มสุรา ตั้งครรภ์ก่อนวัยอันควร และมีความก้าวร้าว ก่อปัญหาการทะเลาะวิวาทและทำร้ายร่างกายอยู่เป็นนิจในงานบุญ

ประเพณีต่างๆ พ่อแม่มีความคุ้นเคยกับน้ำน้อยลง ไม่อนุญาตให้ลูกลงเล่นน้ำ เพราะกลัวจมน้ำเด็กๆ จึงไม่มีความผูกพันกับห้วยน้ำ(แห่ง, ราษฎรบ้านโคกม่วง, 4 สิงหาคม 2555) อีกทั้งเด็กและเยาวชนไม่ค่อยไปลงเล่นน้ำ พ่อแม่หรือผู้ปกครองกลัวอุบัติเหตุ เนื่องจากมีเด็กจมน้ำเกือบทุกปี มีปลิงหรืองูซึ่งอาศัยอยู่ในน้ำซึ่งเป็นสัตว์อันตราย ประกอบกับคุณภาพของน้ำที่เสื่อมโทรมลงไปทำให้ทั้งเด็ก เยาวชนและผู้ใหญ่มีความผูกพันกับห้วยน้ำน้อยลง

บทบาทของเด็กและเยาวชน มีเพียงเป็นผู้เข้ารับการอบรมผู้นำเยาวชนรับความรู้การอนุรักษ์ป่าและทรัพยากรธรรมชาติ ในขณะเดียวกัน โรงเรียนในทั้งสองชุมชน คือ โรงเรียนตาตไฮบ้านแมดสามัคคี และโรงเรียนโคกม่วงประชาสรรค์ ได้พยายามแก้ปัญหาโดยการจัดค่ายคุณธรรมแก่นักเรียนให้มีความรู้ในการอนุรักษ์และฟื้นฟูดูแลรักษาและพัฒนาห้วยน้ำบอง แต่ก็ยังเป็นเพียงการแก้ปัญหาที่ปลายเหตุ และไม่เกิดผลที่ชัดเจน

4.4 การอนุรักษ์ห้วยน้ำบองโดยการมีส่วนร่วมของเยาวชน โรงเรียน และชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

4.4.1 สมัยอดีต

ในอดีตสองฝั่งลำห้วยอุดมไปด้วยแมกไม้หนานาพันธุ์ ป่าที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติจำนวนมากคือ ป่าเต็งรัง ป่าจิก ริมฝั่งทั้งสองข้างมีต้นยางนาใหญ่เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะต้นยางนา ซึ่งชาวบ้านอาศัยน้ำมันยางมาทำเป็นเชื้อเพลิงสำหรับจุดไฟให้แสงสว่างที่เรียกกันในชุมชนว่า “กระบอง” จึงเป็นที่มาของชื่อ “ห้วยน้ำบอง” ซึ่งน้ำมันของต้นยางนาชาวบ้านเรียก “น้ำมันยาง” นำมาทำเป็นเชื้อเพลิงโดยใช้จอบเจาะต้นยางให้เป็นหลุมตักเอาน้ำมันยางไปตากแดด พอแห้งนำไปตอง มาห่อเรียกว่า กระบอง แล้วนำไปจุดไฟใช้ส่องสว่าง จึงเป็นที่มาของการตั้งชื่อ ห้วยน้ำบอง แสดงให้เห็นว่า ชีวิตของคนสมัยนั้นมีความผูกพันกันธรรมชาติ ใช้วิถีธรรมชาติในการดำรงชีวิต รวมถึงการดูแลรักษาก็ใช้องค์ความรู้ที่มาจากธรรมชาติ

การดูแลห้วยน้ำบองใช้ องค์ความรู้และภูมิปัญญาที่เป็นความเชื่อ เป็นหลักที่สอดคล้องกับวิถีของผู้คนที่เน้นการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติ ไม่ทำลายธรรมชาติ เช่น การดูแลรักษาป่าที่เป็นป่าต้นน้ำที่ใช้ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ว่ามีรุกขเทวดาที่คอยดูแล ถ้าจะตัดไม้ใหญ่มาสร้างบ้านหรือใช้ประโยชน์อื่นใดต้องทำพิธีขออนุญาต การมีผืนป่าที่สมบูรณ์ส่งผลต่อความสมบูรณ์และหลากหลายต่อพืชพรรณธัญญาหารในลุ่มน้ำบอง

นอกจากนี้การดูแลห้วยน้ำบองยังรวมทั้งการหาอาหารทั้งพืชและสัตว์จากห้วยน้ำบองที่เอาแต่พออยู่พอกิน เครื่องมือที่ใช้หาอยู่หากินก็ผลิตจากธรรมชาติ ไม่ทำร้ายพืชและสัตว์ขนาดเล็กเพื่อการใช้ประโยชน์ในวันข้างหน้า นอกจากนี้ยังไม่มีสารเคมีจากการการเกษตรและครัวเรือน เหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ทำให้เกิดการอนุรักษ์ห้วยน้ำบอง

4.4.2 สมัยพัฒนา

เมื่อเข้าสู่ยุคการพัฒนาที่ใช้เศรษฐกิจเป็นตัวนำ ผู้คนเริ่มเข้ามาในชุมชนมากขึ้น เริ่มมีการลักลอบตัดไม้ การหาอยู่หากินที่ส่งผลกระทบต่อห้วยน้ำบอง ปัจจุบันสภาพพื้นที่ป่าต้นน้ำและรอบบริเวณห้วยน้ำบองมีลักษณะเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมคือ มีการตัดต้นไม้จำนวนมาก ทำให้ต้นไม้ลดลง ป่าไม้อยู่ริมลำห้วย ป่าธรรมชาติเป็นป่าเต็ง รัง จิก โดยเฉพาะต้นยางนามีเหลืออยู่ไม่กี่ต้น

สภาพป่าที่การพัฒนายุคใหม่เข้ามาทำลายเพื่อทำการเกษตรใกล้น้ำบอง

มีการขุดลอกห้วยน้ำบองให้ลึกและกว้างขึ้น มีการสร้างฝายกั้นน้ำซึ่งเป็นฝายปูนแทนฝายดินที่มีอยู่เดิม ทำให้น้ำน้ำไม่ไหลตลอดปี น้ำในบางแห่งน้อยลง น้ำเปลี่ยนเป็นสีดำ เพราะมีขยะจากครัวเรือนทิ้งลงสู่ห้วยน้ำ และน้ำเสียที่ใช้ในครัวเรือน จำนวนกุ้ง หอย ปู ปลา ลดจำนวนลงมาก เนื่องจากชาวบ้านทำการเกษตรมีการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช เช่น ยาฆ่าหญ้า ยาฆ่าแมลง ทำให้สารเคมีบางส่วนไหลลงสู่ห้วยน้ำบอง และมีการทิ้งขยะสิ่งปฏิกูลลงในห้วยทำให้น้ำสกปรก ดังคำบอกเล่าที่ว่า “น้ำสกปรกเป็นสีดำ มีสิ่งปฏิกูล มีการขุดลอกห้วยน้ำบองให้ลึกและกว้างขึ้นเมื่อก่อนไปทำไร่นานานาไม่ได้เตรียมน้ำมาดื่มในเดิมอาศัยดื่มน้ำลำที่ขุดไว้ริมน้ำดื่มได้เลย แต่ปัจจุบันไม่กล้าดื่ม” (นางกวดหงส์พรหม.ราษฎรบ้านตาดไฮ: 11 สิงหาคม 2555) “ในปัจจุบันสภาพน้ำแตกต่างจากแต่ก่อนมาก เดิมมีกุ้ง หอย ปู ปลา เป็นจำนวนมากขยายหาเลี้ยงลูกโดยการช้อนกุ้ง แต่ตอนนี้ไม่มีเลย มีแต่หอยกับปลา แต่ก่อนขุดน้ำบ่อดื่มในห้วยน้ำบอง แต่ตอนนี้ไม่กล้าดื่มเพราะลูกหลานปลูกข้าวปลูกถั่ว และฉีดยา ฆ่าหญ้า ฆ่าปู แล้วไหลลงสู่ห้วยน้ำบอง”(นางเปียง สมเฉียงใต้. บ้านแมด: 12 สิงหาคม 2555)

ปัจจุบันชุมชนบ้านโคกม่วง บ้านโคกศรีเรือง บ้านตาดไฮ และบ้านแมด ได้จัดกิจกรรมสร้างจิตสำนึกร่วมอนุรักษ์ฟื้นฟูห้วยน้ำบองโดยการนำเอามิติทางประเพณีวัฒนธรรมของท้องถิ่นคือ การจัดกิจกรรมประเพณีเดือนหกหรือบุญบังไฟ ในบริเวณริมฝั่งห้วยน้ำบองที่ผ่านพื้นที่ชุมชนทั้ง 4 หมู่บ้าน เพื่อเชื่อมความสัมพันธ์และสร้างความตระหนักในการดูแลแหล่งน้ำ

จนในปี 2538 ตัวแทนชุมชนได้เสนอโครงการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำเพื่อการเกษตร ต่อมาเมื่อปี 2554 ได้เริ่มดำเนินการก่อสร้างโครงการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำลำห้วยบองอันเนื่องมาจากพระราชดำริ โดยกรมชลประทาน เนื้อที่ 3,600 ไร่ เป็นโครงการเพื่อการเกษตร สำหรับพื้นที่ตำบลโคกม่วง และบางพื้นที่ของตำบลโนนเมืองและตำบลป่าไม้งาม เริ่มก่อสร้าง พ.ศ. 2554 จะแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2558 เพื่อแก้ปัญหา 3 อย่าง คือ น้ำท่วม น้ำแล้ง และน้ำเสียซึ่งไม่ได้แก้ปัญหาจุดใดจุดหนึ่งในชุมชน แต่เป็นการแก้ปัญหาทั้งระบบเพราะประชาชนในชุมชนขาดความรู้ในการอนุรักษ์ดูแลน้ำและเพื่อแก้ปัญหาทางชลประทาน เพิ่มพื้นที่เกษตรกรรมจึงสมควรกำหนดนโยบายด้านการอนุรักษ์และพัฒนาสภาพแวดล้อมของห้วยน้ำบองขึ้นเพื่อก่อให้เกิดการประสานความร่วมมือให้การดำเนินงานเป็นไปในทิศทางเดียวกันโดยมีเป้าหมายดังนี้

- 1) พัฒนาและดำรงรักษาห้วยน้ำบองให้ดีขึ้นกว่าที่เป็นอยู่
- 2) เร่งฟื้นฟูห้วยน้ำบองที่เสื่อมโทรมให้สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในด้านการคมนาคมขนส่งการเกษตรการอุปโภคและบริโภค และวิถีชีวิตของประชาชน
- 3) ให้ประชาชนที่อาศัยอยู่ริมห้วยน้ำบองมีส่วนในการอนุรักษ์และพัฒนาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนและศักยภาพของห้วยน้ำบอง
- 4) ให้มีกลไกในการกำกับดูแลการอนุรักษ์และพัฒนาห้วยน้ำบองทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับภาค และระดับประเทศ โดยมีกฎหมายรองรับ
- 5) ให้มีการขึ้นทะเบียนห้วยน้ำบองเพื่อให้มีการอนุรักษ์ดูแลรักษาและใช้ประโยชน์อย่างเหมาะสม

ในขณะเดียวกันโรงเรียนในทั้งสองชุมชนได้พยายามแก้ปัญหาโดยการจัดค่ายคุณธรรมจริยธรรมแก่นักเรียนจัดระดมทุนเพื่อพัฒนาแหล่งน้ำ ได้ประสานกับเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติภูพานคำ มาอบรมให้ความรู้ในการอนุรักษ์ป่าและทรัพยากรธรรมชาติ

มีการจัดโครงการเพิ่มผลผลิตการประมงให้เพียงพอต่อการบริโภค กิจกรรมการเลี้ยงปลาตะเพียนขาวในบ่อดิน โดยสำนักงานประมงจังหวัดหนองบัวลำภู ตามแผนพัฒนาจังหวัดหนองบัวลำภู ปีงบประมาณ 2553

เมื่อประชากรเพิ่มมากขึ้น การใช้ประโยชน์จากห้วยน้ำบองก็เพิ่มขึ้น ไม่ว่าจะเป็น 1) การใช้น้ำเพื่ออุปโภค 2) การใช้น้ำเพื่อบริโภค 3) เป็นแหล่งอาหาร 4) การใช้น้ำเพื่อเลี้ยงสัตว์ 5) การใช้น้ำกิจกรรมงานบุญประเพณี

จากการศึกษาข้อมูลและการลงพื้นที่ปฏิบัติงานโดยหน่วยงานองค์กรต่างๆที่เกี่ยวข้อง ทั้งภาครัฐและภาคเอกชนทำให้ทราบปัญหาห้วยน้ำบองหลายประการ ดังนี้

- 1) ปัญหาการปล่อยน้ำทิ้งและสิ่งปฏิกูลลงสู่ห้วยน้ำบองโดยไม่ผ่านการบำบัดอย่างถูกต้องปัญหาการทิ้งขยะ

- 2) ปัญหาเกี่ยวกับการก่อสร้างที่ไม่เหมาะสมปัญหาการทำลายภูมิทัศน์และระบบนิเวศธรรมชาติห้วยน้ำบองปัญหาการรุกรานห้วยน้ำบอง
- 3) ปัญหาวัชพืชขัดขวางการระบายน้ำ
- 4) ปัญหาการทำลายแหล่งพื้นที่ต้นน้ำและเส้นทางน้ำสาขาที่ไหลลงสู่ห้วยน้ำบอง
- ปัญหาการขาดความร่วมมือและการบริหารจัดการดูแลบำรุงรักษาแหล่งน้ำที่เป็นระบบอย่างต่อเนื่อง
- 5) ผลจากการใช้ประโยชน์จากลำน้ำบองอย่างมากก่อให้เกิดมีปัญหามลพิษและลำน้ำตื้นเขิน จากการสังเกตในการทำการเกษตรพบว่า มีการใช้สารเคมีจำพวกยาปราบศัตรูพืช และปุ๋ยเคมีจำนวนมาก
- 6) ปัญหาจากการทำการเกษตรคือ ทำให้น้ำไม่เพียงพอต่อการใช้สอย

นอกจากนี้ยังมีปัญหาการกระทบกระทั่งกันอันเนื่องมาจากการจัดสรรการใช้พื้นที่ไม่ลงตัวของคนในชุมชน จากสถานการณ์ดังกล่าวทั้งชุมชนบ้านโคกม่วง บ้านโคกศรีเรือง ชุมชนบ้านตาตไฮ บ้านแมด ได้ร่วมมือกันแก้ปัญหา เช่น โรงเรียนในชุมชนจัดอบรมการอนุรักษ์ป่าและทรัพยากรธรรมชาติแก่ผู้นำเยาวชนโดยประสานกับเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติภูเก้าภูพานคำมาอบรมให้ความรู้ โครงการค่ายคุณธรรมจริยธรรมแก่นักเรียนเพื่อจัดระดมทุนเพื่อพัฒนาแหล่งน้ำ ตลอดจนจัดทำข้อตกลงระหว่างกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลโคกม่วง ในการดำเนินการข้างต้นที่สามารถยุติปัญหาได้ในระดับหนึ่ง เนื่องจากการสร้างความตระหนักในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนไม่บรรลุวัตถุประสงค์เท่าที่ควร การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานมีน้อย การจัดการและวางแผนยังไม่เป็นระบบ และวิถีการดำเนินชีวิตคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป เช่น การทิ้งขยะลงในแหล่งน้ำ การใช้ยาปราบศัตรูพืช การใช้ปุ๋ยเคมีการเผาป่าตามความเชื่อว่าจะทำให้ผักหวานหรือหน่อไม้เกิดขึ้นมาและเจริญงอกงามอย่างรวดเร็วส่งผลให้ป่าต้นน้ำมีสภาพเสื่อมโทรมเป็นปัญหาต่อระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม

ทีมวิจัยจึงได้กำหนดแนวทางกิจกรรมที่จะสามารถใช้ในการสร้างจิตสำนึกเด็กและเยาวชนเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูห้วยน้ำบอง ดังนี้

- 1) กิจกรรมการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีไทย ชุมชนร่วมใจคืนความสดใส ให้ห้วยน้ำบอง เพื่อให้ชุมชนมีความรักความสามัคคี ตระหนักและอนุรักษ์ห้วยน้ำ ตลอดจนชุมชนรักและสืบทอดประเพณีไทย
- 2) ค่ายผู้นำอาสาพัฒนาห้วยน้ำบอง เพื่อให้ผู้นำชุมชนและเยาวชนมีภาวะผู้นำสามารถนำพาคนในชุมชนจัดกิจกรรมภายในชุมชนได้
- 3) กิจกรรมคืนป่ารักห้วยน้ำบองเพื่อให้ชุมชนมีความรู้ ในเรื่องการอนุรักษ์ห้วยน้ำ และจิตสำนึกในการอนุรักษ์ห้วยน้ำบอง
- 4) การเสริมสร้างทักษะภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการจัดการน้ำ เพื่อให้ชุมชนมีความรู้ในเรื่องจัดการน้ำสามารถจัดการน้ำได้อย่างทั่วถึงและเกิดประโยชน์สูงสุด

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การดำเนินการวิจัยในครั้งนี้ที่มิวิจัยได้ ดำเนินกิจกรรมเสร็จสิ้นการวิจัยระยะที่ 1 ซึ่งสามารถสรุปและอภิปรายผลการวิจัย ดังต่อไปนี้

5.1 สรุปผลการศึกษา

ชุมชนบริเวณห้วยน้ำบองเป็นชุมชนที่ก่อตั้งมาตั้งแต่ประมาณ ปี พ.ศ. 2350 ซึ่งมีผู้คนได้มีการอพยพเคลื่อนย้ายถิ่นฐานมาต้องการที่อยู่ทำกินใหม่ พบว่าบริเวณพื้นที่รอบห้วยน้ำบอง ที่ดินบริเวณนี้มีความอุดมสมบูรณ์ ทำให้ชาวบ้านเข้ามาจับจองที่ทำกิน โดยมี 2 กลุ่ม อพยพมาในระยะเวลาใกล้เคียงกัน คือกลุ่มที่ย้ายข้ามแดนมาจากจังหวัดขอนแก่น มหาสารคาม อุบลราชธานี และอุดรธานี และอีกกลุ่มที่ย้ายมาจากชุมชนใกล้เคียง ได้แก่ บ้านลาด บ้านโคกกลาง บ้านหัวนา บ้านโคกนาฝาย อำเภอศรีบุญเรือง ชุมชนแรกที่ตั้งคือ ชุมชนบ้านโคกม่วง ต่อมาเมื่อหมู่บ้านเริ่มมีขนาดใหญ่ขึ้น จึงได้แยกหมู่บ้านตั้งเป็นบ้านแมด เมื่อปี พ.ศ. 2473 และบ้านตาตไฮ เมื่อปี พ.ศ. 2483 นอกจากนี้บ้านโคกม่วงได้แยกเป็นอีก 1 ชุมชนคือ ชุมชนโคกศรีเรือง เมื่อปี พ.ศ. 2522

การตั้งครัวเรือนของผู้คนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้ตั้งแต่เริ่มแรก โดยรวมกันตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชน แต่ละชุมชนมีประมาณ 10-20 ครัวครัว ลักษณะของครอบครัวเป็นครอบครัวขยาย คือประกอบด้วย พ่อ แม่ ลูก ปู่ ย่า ตา ยายหรือญาติพี่น้อง ชุมชนห้วยน้ำบองเป็นชุมชนที่อาศัยอยู่อย่างเรียบง่าย ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตรเป็นหลัก

ในปัจจุบัน 4 ชุมชน มีประชากรรวมทั้งสิ้น 3,220 คน ประกอบด้วยชุมชนบ้านแมด มีประชากร 403 คน ชุมชนบ้านตาตไฮ มีประชากร 1,244 คน ชุมชนบ้านโคกม่วงมีประชากร 1,067 คน ชุมชนบ้านโคกศรีเรืองมีประชากร 506 คน การประกอบอาชีพในชุมชนนี้ต้องอาศัยห้วยน้ำบองเป็นปัจจัยสำคัณับว่าห้วยน้ำบองเป็นห้วยน้ำที่ช่วยเหลือเลี้ยงชีวิตของคนในชุมชนสามารถทำการเกษตรได้ตลอดปี

ห้วยน้ำบองมีต้นกำเนิดมาจากเทือกเขาภูเก้าซึ่งมีภูเขายู่ซ้อนกันอยู่หลายลูก เช่น ภูหัน ภูเมย ภูขอบ ภูพระบาท ภูดังกล่าวเป็นต้นกำเนิดลำห้วยน้ำ 3 ลำห้วยคือ

สายที่ 1 ห้วยบองพาดมีความยาว 10 กิโลเมตร เป็นสายหลักไหลมาจากต้นน้ำภูหัน มีความยาว 10 กิโลเมตร

สายที่ 2 ไหลมาจากบ้านดงบาก ภูพระบาท เรียกว่าห้วยทราย มีความยาว 40 กิโลเมตร

สายที่ 3 ไหลมาจากภูขอบเรียกว่า ห้วยคำบอน มีความยาว 17 กิโลเมตร

ลำห้วยทั้งสามไหลมาบรรจบกันเป็นห้วยน้ำบองลงจากเทือกเขาภูเก้าจุดรวมของลำห้วยห่างจากบ้านตาตไฮเป็นระยะทาง 500 เมตร ห้วยน้ำบองมีความยาว 30 กิโลเมตร ไหลมาสิ้นสุดที่

ลำพะเนียง แต่ก่อนสองฝั่งลำห้วยอุดมไปด้วยแมกไม้หนานาพันธุ์ ป่าที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติจำนวนมากคือ ป่าเต็งรัง ป่าจิก ริมฝั่งทั้งสองข้างมีต้นยางนาใหญ่เป็นจำนวนมาก (ในปัจจุบันยังคงมีอยู่แต่จำนวนน้อยลง เพราะสภาพป่าถูกทำลาย) โดยเฉพาะต้นยางนา ซึ่งชาวบ้านอาศัยน้ำมันยางมาทำเป็นเชื้อเพลิงสำหรับ จุดไฟให้แสงสว่างที่เรียกกันในชุมชนว่า “กระบอง” จึงเป็นที่มาของชื่อ “ห้วยน้ำบอง” ซึ่งน้ำมันของต้น ยางนาชาวบ้านเรียก “น้ำมันยาง” นำมาทำเป็นเชื้อเพลิงโดยใช้จอบเจาะต้นยางให้เป็นหลุมตักเอา น้ำมันยางไปตากแดด พอแห้งนำไปตอง มาห่อเรียกว่า กระบอง แล้วนำไปจุดไฟใช้ส่องสว่าง จึงเป็นที่มา ของการตั้งชื่อ ห้วยน้ำบอง ผู้ในชุมชนได้อาศัยน้ำจากลำห้วยในการดำรงชีวิตตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ได้แก่ 1) การใช้น้ำเพื่ออุปโภค 2) การใช้น้ำเพื่อบริโภค 3) เป็นแหล่งอาหาร 4) การใช้น้ำเพื่อเลี้ยงสัตว์ 5) การ ใช้น้ำกิจกรรมงานบุญประเพณี การดูแลห้วยน้ำบองในสมัยก่อนมีการดูแลโดยใช้องค์ความรู้และภูมิ ปัญญาที่เป็นความเชื่อ เป็นหลักที่สอดคล้องกับวิถีของผู้คนที่เน้นการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติ ไม่ทำลาย ธรรมชาติ ทำมาหากินแบบพออยู่พอกิน

สถานการณ์เด็กและเยาวชนในอดีตพบว่า เด็กที่อาศัยอยู่บริเวณห้วยน้ำบองมีความผูกพันกับลำ ห้วยเป็นอย่างมากนับตั้งแต่ตื่นนอนจนถึงเข้านอน เพราะทุกชีวิตต้องใช้น้ำจากลำห้วย เด็กและเยาวชน ในชุมชนทั้ง 4 หมู่บ้านมีวิถีชีวิตผูกพันกับห้วยน้ำบองโดยการออกไปจับสัตว์น้ำหาปูหาปลากับพ่อแม่หรือ ผู้ปกครอง ได้เรียนรู้วิถีชีวิต การทำมาหากิน เรียนรู้ความสัมพันธ์ การพึ่งพาของคนกับสายน้ำ นอกจากนั้นห้วยน้ำบองยังเป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจและนันทนาการ เด็กและเยาวชนได้เล่นน้ำอย่าง สนุกสนาน ทำให้มีทักษะในการว่ายน้ำ ก่อให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน นอกจากนั้นการ ฝึกสอนให้คนที่ว่ายน้ำยังไม่เป็น ก่อให้เกิดความสนิทสนมผูกพัน

แต่ในปัจจุบันพ่อแม่ผู้ปกครองมุ่งเน้นการมุ่งหารายได้เป็นหลัก ทำให้การอบรมเลี้ยงดูบุตรหลาน ขาดการเอาใจใส่ดูแลอย่างใกล้ชิด เยาวชนมีพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ พวกเขามีความผูกพันกับห้วยน้ำ บองน้อยลง ส่งผลให้บทบาทของเด็กและเยาวชนในการอนุรักษ์ห้วยน้ำบองนั้น มีเพียงเป็นผู้เข้ารับการ อบรมผู้นำเยาวชนรับความรู้การอนุรักษ์ป่าและทรัพยากรธรรมชาติ ในขณะเดียวกัน โรงเรียนในทั้งสอง ชุมชน คือ โรงเรียนตาตไฮบ้านแมดสามัคคีและโรงเรียนโคกม่วงประชาสรรค์ ได้พยายามแก้ปัญหาโดย การจัดค่ายคุณธรรมแก่นักเรียนให้มีความรู้ในการอนุรักษ์และฟื้นฟูดูแลรักษาและพัฒนาห้วยน้ำบอง แต่ ก็เป็นเพียงการแก้ปัญหาที่ปลายเหตุ และไม่เกิดผลที่ชัดเจน

ในส่วนชุมชน เมื่อเข้าสู่ยุคการพัฒนาที่ใช้เศรษฐกิจเป็นตัวนำ ผู้คนเริ่มเข้ามาในชุมชนมากขึ้น เริ่มมีการลักลอบตัดไม้ การหาอยู่หากินที่ส่งผลกระทบต่อห้วยน้ำบอง ปัจจุบันสภาพพื้นที่ป่าต้นน้ำและ รอบบริเวณห้วยน้ำบองมีลักษณะเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมคือ มีการตัดต้นไม้จำนวนมาก ทำให้ต้นไม้ ลดลง ป่าไม่อุดมสมบูรณ์ ลำห้วย ป่าธรรมชาติเป็นป่าเต็ง รัง จิก โดยเฉพาะต้นยางนามีเหลืออยู่ไม่กี่ต้น มีการขุด ลอกห้วยน้ำบองให้ลึกและกว้างขึ้น มีการสร้างฝายกั้นน้ำซึ่งเป็นฝายปูนแทนฝายดินที่มีอยู่เดิม ทำให้น้ำ น้ำไม่ไหลตลอดปี น้ำในบางแห่งน้อยลง น้ำเปลี่ยนเป็นสีดำ เพราะมีขยะจากครัวเรือนทิ้งลงสู่ห้วยน้ำ และน้ำเสียที่ใช้ในครัวเรือน ในการทำเกษตรมีการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช จำนวนกึ่ง หอย ปู ปลา ลด จำนวนลงมาก

ที่ผ่านมาทางชุมชน โรงเรียน และหน่วยงานในพื้นที่ ได้พัฒนาลำห้วยน้ำบองโดยตลอด แต่การแก้ปัญหายังไม่เกิดผลเท่าที่ควร เนื่องจากคนในชุมชนมีความเชื่อแบบสมัยใหม่ที่เน้นความสะดวกสบายโดยไม่คำนึงถึงผลที่ตามมา อันจะส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ได้แก่

1) ปัญหาการปล่อยน้ำทิ้งและสิ่งปฏิกูลลงสู่ห้วยน้ำบองโดยไม่ผ่านการบำบัดอย่างถูกต้องปัญหาการทิ้งขยะ

2) ปัญหาเกี่ยวกับการก่อสร้างที่ไม่เหมาะสมปัญหาการทำลายภูมิทัศน์และระบบนิเวศธรรมชาติห้วยน้ำบองปัญหาการรุกรานห้วยน้ำบอง

3) ปัญหาวัชพืชขัดขวางการระบายน้ำ

4) ปัญหาการทำลายแหล่งพื้นที่ต้นน้ำและเส้นทางน้ำสาขาที่ไหลลงสู่ห้วยน้ำบองปัญหาการขาดความร่วมมือและการบริหารจัดการดูแลบำรุงรักษาแหล่งน้ำที่เป็นระบบอย่างต่อเนื่อง

5) ผลจากการใช้ประโยชน์จากลำน้ำบองอย่างมากก่อให้เกิดมีปัญหามลพิษและลำน้ำตื้นเขิน จากการสังเกตในการทำการเกษตรพบว่า มีการใช้สารเคมีจำพวกยาปราบศัตรูพืช และปุ๋ยเคมีจำนวนมาก

6) ปัญหาจากการทำการเกษตรคือ ทำให้น้ำไม่เพียงพอต่อการใช้สอย

จากปัญหาที่พบที่มิวิจัยจึงเห็นว่าแนวทางการหารูปแบบการสร้างสำนึกอนุรักษ์และฟื้นฟูลำห้วยบองเพื่อการอุปโภคโดยการมีส่วนร่วมของเยาวชน โรงเรียน และชุมชนนั้น สิ่งสำคัญคือ การจัดการกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างจิตสำนึกอนุรักษ์ห้วยน้ำบองร่วมกันทั้งเด็กและเยาวชน ชุมชน และโรงเรียน แล้วหาทางออกโดยเน้นไปที่กลุ่มเยาวชน เพราะว่า เด็กและเยาวชนจะเติบโตเป็นผู้ใหญ่ในอนาคตและเป็นผู้ดูแลทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน นอกจากนี้หากเด็กและเยาวชนตระหนักและเห็นคุณค่าของลำน้ำบองเขาสามารถนำไปบอกพ่อแม่หรือผู้ปกครองให้ร่วมกันอนุรักษ์ได้ ซึ่งแนวทางกิจกรรมในการสร้างสำนึกให้เยาวชนนั้น มีดังนี้

1) กิจกรรมสืบสานวัฒนธรรมประเพณีไทย ชุมชนร่วมใจคืนความสดใส ให้ห้วยน้ำบองเพื่อให้ชุมชนมีความรักความสามัคคี ตระหนักและอนุรักษ์ห้วยน้ำบองตลอดจนชุมชนรักและสืบทอดประเพณีไทย

2) ค่ายผู้นำอาสาพัฒนาห้วยน้ำบอง เพื่อให้ผู้นำชุมชนและเยาวชนมีภาวะผู้นำสามารถนำพาคนในชุมชนจัดกิจกรรมภายในชุมชนได้

3) กิจกรรมคืนปาร์กห้วยน้ำบอง เพื่อให้ชุมชนมีความรู้ ในเรื่องการอนุรักษ์ห้วยน้ำบองและจัดสำนึกในการอนุรักษ์ห้วยน้ำบอง

4) การเสริมสร้างทักษะภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการจัดการน้ำ เพื่อให้ชุมชนมีความรู้ในเรื่องจัดการน้ำสามารถจัดการน้ำได้อย่างทั่วถึงและเกิดประโยชน์สูงสุด

5.2 อภิปรายผลการศึกษา

การศึกษารูปแบบการสร้างสำนึกอนุรักษ์และฟื้นฟูห้วยน้ำบองเพื่อการอุปโภคบริโภคโดยมีการมีส่วนร่วมของเยาวชน โรงเรียน และชุมชน 4 หมู่บ้าน ตำบลโคกม่วง อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู ระยะที่ 1 เป็นระยะศึกษาข้อมูล จากปัญหาที่พบที่มียังจึงเห็นว่าแนวทางการหารูปแบบการสร้างสำนึกอนุรักษ์และฟื้นฟูห้วยน้ำบองเพื่อการอุปโภคโดยการมีส่วนร่วมของเยาวชน โรงเรียน และชุมชนนั้น สิ่งสำคัญคือ การจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างจิตสำนึกอนุรักษ์ห้วยน้ำบองร่วมกันทั้งเด็กและเยาวชน ชุมชน และโรงเรียนแล้วหาทางออกไปที่กลุ่มเยาวชน เพราะว่า เด็กและเยาวชนจะเติบโตเป็นผู้ใหญ่ในอนาคตและเป็นผู้ดูแลทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน นอกจากนี้หากเด็กและเยาวชนตระหนักและเห็นคุณค่าของบ้ำน้ำบองเขาสามารถนำไปบอกพ่อแม่หรือผู้ปกครองให้ร่วมกันอนุรักษ์ได้ ซึ่งงานวิจัยของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2537: บทคัดย่อ) พบว่า ลักษณะการดำรงชีวิตของท้องถิ่นมีความผูกพันกับแม่น้ำ คนรุ่นเก่ายังคงรักษาวัดธรรมประเพณี เป็นที่เคารพของคนรุ่นใหม่ การส่งเสริมปลูกฝังให้เกิดการอนุรักษ์น้ำควรจัดทำเป็นหนังสือเสริมความรู้ที่เหมาะสมกับท้องถิ่น งานวิจัยนี้แสดงให้เห็นถึงการรักษาวัดธรรมประเพณี ภูมิปัญญาในการอนุรักษ์น้ำและทบทวนบทบาทในการจัดการน้ำ ซึ่งทั้ง 4 ชุมชนวิจัยก็เป็นชุมชนที่มีภูมิปัญญาและวัดธรรมประเพณีที่คนรุ่นเก่าพร้อมที่จะถ่ายทอดให้คนรุ่นใหม่

5.3 บทเรียนในการทำงานวิจัยครั้งนี้

- 1) การทำงานวิจัย ทีมวิจัยต้องมีความเสียสละ และร่วมกันทำงานวิจัยเพื่อพัฒนาชุมชนของตัวเองมากกว่าการมองเงินส่วนที่ตัวเองจะได้จากงานวิจัยเป็นปัจจัยหลัก เพราะงบประมาณในการวิจัยเป็นงบประมาณที่มีไว้เพื่อหล่อเลี้ยงให้การทำงานวิจัยดำเนินไปได้ภายใต้เงื่อนไขที่ชุมชนร่วมกันกำหนดขึ้นเท่านั้น
- 2) หัวหน้าโครงการต้องเป็นผู้มีความเสียสละ และร่วมกิจกรรมกับทีมวิจัยอย่างต่อเนื่อง กิจกรรมจึงจะดำเนินการได้อย่างต่อเนื่อง
- 3) การทำกิจกรรมร่วมกับเยาวชนต้องจัดอย่างต่อเนื่อง และจัดแบบกระชับ เพราะเยาวชนจะให้ความสนใจเต็มที่ต่อการจัดกิจกรรมช่วงเช้าหรือช่วงบ่าย (จัดครึ่งวัน) หากกิจกรรมจัดตลอดทั้งวันต้องจัดให้มีกิจกรรมสันทนาการและกิจกรรมที่พวกเขาสนใจ

5.4 ข้อเสนอแนะต่องานวิจัยครั้งต่อไป

จากความเจริญทางด้านเทคโนโลยีมีเพิ่มขึ้นแต่ความเจริญทางด้านจิตใจของคนกลับลดน้อยลง กล่าวคือคนในชุมชนส่วนใหญ่ ขาดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ธรรมชาติ อาจเป็นผลมาจากต้องดิ้นรนเพื่อความอยู่รอด ดังนั้น แนวทางที่จะฟื้นฟูห้วยน้ำบองให้กลับคืนสู่สภาพเดิมได้นั้น จำเป็นต้องสร้างจิตสำนึกให้คนในชุมชน เกิดความรักความหวงแหนในทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่าย โดยนำภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจนทั้งพิธีกรรมทางศาสนาและ

วัฒนธรรมประเพณีเข้ามาเป็นเครื่องมือในการดำเนินการและจากผลการศึกษาดังกล่าวเพื่อให้เยาวชนชุมชนได้ตระหนักถึงบทบาทควรมีการส่งเสริมต่อไป

- 1) หน่วยงานของรัฐควรให้ความรู้ข้อมูลข่าวสารแก่ชุมชนด้านการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากร
- 2) กระตุ้นให้ผู้นำชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นพัฒนาบทบาทของเยาวชนในรูปแบบต่างๆ เช่นการไปทัศนศึกษา ไปศึกษาดูงาน ประชุมปรึกษาหารือแต่งตั้งกรรมการระดับชุมชน ส่งเสริมปราชญ์ชาวบ้านในการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น และประยุกต์ใช้เทคโนโลยีพื้นบ้านในการจัดทำรูปแบบในการอนุรักษ์
- 3) ผลักดัน ส่งเสริมให้ชุมชนได้วิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานชุมชน เกี่ยวกับการใช้น้ำ โดยเฉพาะปัญหาการใช้น้ำ แบบมีส่วนร่วม ค้นหาศักยภาพของผู้นำกลุ่มเยาวชนในชุมชน
- 4) ถ่ายทอดองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ได้มีโอกาสในการศึกษาเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ผ่านการดำเนินกิจกรรมร่วมปราชญ์ชาวบ้านหรือผู้รู้ในท้องถิ่นเป็นครูนอกจากนี้ควรส่งเสริมจัดการหลักสูตรการจัดการทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อมเพื่อเป็นตัวกระตุ้นประสบการณ์และแลกเปลี่ยนความรู้ร่วมกันระหว่างสถานศึกษาและผู้นำท้องถิ่นรวมถึงการรณรงค์ให้ชุมชนมีการใช้น้ำอย่างประหยัดทั้งในระดับครัวเรือน ใน กิจกรรมต่างๆของชุมชน เพื่อเป็นการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด

บรรณานุกรม

- กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม. (2543). การมีส่วนร่วมของประชาชน. เอกสารประกอบการ. สัมนาวันสิ่งแวดล้อมไทย; ศูนย์การประชุมแห่งชาติสิริกิติ์.
- เฉลียว บุรีภักดิ์ และคณะ. (2542). ทฤษฎีระบบและการพัฒนาที่ยั่งยืน. ศูนย์ประชาสัมพันธ์สถาบันราชภัฏ กระทรวงศึกษาธิการ. กรุงเทพฯ: เอล ที เฟลส.
- เฉลียว บุรีภักดิ์ และคณะ (2545) การวิจัยชุมชนจัดการเรียนรู้ด้วยตนเอง. สำนักงานสภาพัฒนา-ราชภัฏ กระทรวงศึกษาธิการ. กรุงเทพฯ: เอล ที เฟลส. .
- ชัชพล ทรงสุนทรวงศ์. (2546). มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม. สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย: กรุงเทพฯ.
- นรินทร์ พัฒนพงศา. (2547). การมีส่วนร่วม หลักการพื้นฐาน เทคนิคและกรณีตัวอย่าง. สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย: กรุงเทพฯ
- ธีระพงษ์ แก้วหาวงษ์. (2544). กระบวนการเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็งประชาคมขอนแก่น: คลังนานาชาติและสิ่งแวดล้อม พิมพ์ครั้งที่ 6. สืบค้นจาก
http://www.forest.go.th/phitsanulok/index.php?option=com_content&view=article&id=516:p8&catid=13:2010-06-04-06-%M-%S&lang=th
- พัชรี อาจหาญ (ม.ป.ป.). การปรับตัวขององค์กรเพื่อการชลประทานท้องถิ่นต่อกระบวนการแทรกแซงระบบสาธารณะของรัฐ.
- ศรัณย์ ปัญญา. (2545). การศึกษาระบบการจัดการทรัพยากรน้ำเพื่อการเกษตรของชุมชนเกษตรลุ่มน้ำปิง ตำบลสบแม่ข่า อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่.
- สุวารี ศรีบุญะ, (2545). การพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้เพื่ออนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ. มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2537). ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ต่อบทบาทการอนุรักษ์น้ำของประชาชนตำบล บางสวน อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ.2545-2549). สืบค้นเมื่อวันที่ 20 ธันวาคม 2557
จาก <http://www.nesdb.go.th/Default.aspx?tabid=91>

ภาคผนวก

ทีมวิจัย

1. นายสุวิทย์	เดี่ยวผา	หัวหน้าทีมวิจัย
2. นายศิริจิตต์	โพธิเจริญ	ทีมวิจัย
3. นางพิสมัย	ประเสริฐไทย	ทีมวิจัย
4. นายธเนศ	วงศ์สุวรรณ	ทีมวิจัย
5. นายสุภณ	ธนะธน	ทีมวิจัย
6. นายสิทธิพร	ประทุมชัย	ทีมวิจัย
7. นางนิภาพร	ธนะธน	ทีมวิจัย
8. นางสุพิศดา	ไชยวาน	ทีมวิจัย
9. นางอภิญญา	บุตรสิม	ทีมวิจัย
10. นางสาวอิศราภรณ์	ชนะบุญ	ทีมวิจัย
11. นางสาวนิภาพร	แสงโพธิ์	ทีมวิจัย
12. นางสาวดวงฤทัย	ชัยมูล	ทีมวิจัย
13. นายสุนทร	เห็มทอง	ทีมวิจัย
14. นางสาวราตรี	สาวะรก	ทีมวิจัย
15. นายสมศักดิ์	โพธิรัตน์	ทีมวิจัย
16. นายกุล	โคตรรวงษา	ทีมวิจัย
17. นายสาร	บัวทอง	ทีมวิจัย
18. นายมารวย	แก้วพวง	ทีมวิจัย
19. นายพร	คงอาจ	ทีมวิจัย
20. นางคำพันธ์	แก้วเมือง	ทีมวิจัย
21. นางคำพันธ์	ชั้นขวา	ทีมวิจัย
22. นางเอกอมร	คลังกลาง	ทีมวิจัย
23. นายโชคชัย	ทองใบ	ทีมวิจัย
24. นายวีรศักดิ์	ราศีพันธ์	ทีมวิจัย
25. นางสาวชรินทร์	ปัดนาสา	ทีมวิจัย
26. นางสาวนิยาพร	พงษ์สินชัย	ทีมวิจัย
27. นางสาวนรินุช	ไชยศรี	ทีมวิจัย
28. นายคำเพ็ญ	ผ่านเมือง	ทีมวิจัย
29. นายบดินทร์	พลเขต	ทีมวิจัย
30. นายเกลี้ยง	สมเด็จงใต้	ทีมวิจัย
31. นายจันสี	แสนใจ	ทีมวิจัย
32. นายลำดวล	จันทนาม	ทีมวิจัย
33. นายสมกิจ	นาไชย	ทีมวิจัย
34. นางสาวสร้อย	ไชยคำภา	ทีมวิจัย

35. นางสาวสงกรานต์ แก้วกล้า	ทิมวิชัย
36. นางสาวสมบัติ ไชยคำภา	ทิมวิชัย
37. นายจเร พรหมอินทร์	ทิมวิชัย
38. นางสาวรัชนีกร วิชัยผิน	ทิมวิชัย
39. นางนงนุช ทองโคกศรี	ทิมวิชัย
40. นายฐากร ศรีสุระ	ทิมวิชัย
41. นางสาวจันทนา กองทอง	ทิมวิชัย
42. นายเอกวัฒน์ ประทุมชัย	ทิมวิชัย
43. นางสาวจิตสุภา วาสนาชัย	ทิมวิชัย
44. นายสุรศักดิ์ แสงโพธิ์	ทิมวิชัย
45. นางสาวอลิษา มณีโชติ	ทิมวิชัย
46. นายพลวัฒน์ เหล่ากาสี	ทิมวิชัย
47. นางสาวสุพัฒตรา โสระทิวา	ทิมวิชัย
48. นายมนตรี นครชัย	ทิมวิชัย
49. นายประหยัด ประทุมชัย	ทิมวิชัย
50. นายวิชัย ภูพานา	ทิมวิชัย
51. นายสุดใจ สืบบัว	ทิมวิชัย
52. นางสาวชลิตา จันทรศรีมณี	ทิมวิชัย
53. นายทรงสิทธิ์ นามตะ	ทิมวิชัย
54. นางสาวชนิษฐา ภูพญา	ทิมวิชัย
55. นางสาวอุมาพร ศรีสด	ทิมวิชัย
56. นายธนากร โฟโน	ทิมวิชัย
57. นางสาวสันต์ฤทัย โพธิ์คำพึง	ทิมวิชัย
58. นายสุทัศน์ โสระมัต	ทิมวิชัย
59. นายไสว คำเมือง	ทิมวิชัย
60. นายวิมล นามขำ	ทิมวิชัย
61. นายนนท์ธวัช เรือนปัญญา	ทิมวิชัย

ที่ปรึกษาโครงการ

1. นายทิวัดต์ ศรีดำรงค์
2. นายสง่า ปองไป
3. นายสุวิชน์ รักษาพันธ์
4. นายจริญดา ไชยวาน
5. นายกิตติศักดิ์ ด่วงคำจันทร์